

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS /
INSTYTUT HISTORII LITWY

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyrius /
Zakład Historii Wielkiego Księstwa Litewskiego

INSTYTUT HISTORII NAUKI
IM. L. i A. BIRKENMAJERÓW POLSKIEJ AKADEMII NAUK /
LENKIJOS MOKSLŲ AKADEMIJOS
L. ir A. BIRKENMAJERIŲ MOKSLO ISTORIJOS INSTITUTAS

TARPTAUTINĖ MOKSLINĖ KONFERENCIJA /
MIĘDZYJARODOWA KONFERENCJA NAUKOWA

**Surasti tiesą:
pagalbiniai istorijos mokslai
falsifikatų tyrime**

**W poszukiwaniu prawdy:
nauki pomocnicze historii
w badaniu falsyfikatów**

2020 m. spalio 14–15 d.

(trečiadienis–ketvirtadienis)

14–15 października 2020 r.

(środa–czwartek)

KONFERENCIJOS PRANEŠIMŲ ANOTACIJOS /
ADNOTACJE DO REFERATÓW KONFERENCYJNYCH

Lietuvos istorijos institutas, Vilnius (Kražių g. 5) /
Instytut Historii Litwy, Wilno (ul. Krażių 5)

Konferenciją parėmė Lietuvos mokslo taryba, sut. Nr. S-MOR-20-23
Konferenciją wsparła Litewska Rada Naukowa Umowa nr S-MOR-20-23

TURINYS

RŪTA ČAPAITĖ. Falsifikatas tai ar ne? Keli paleografinio tyrimo momentai / 4
Falsyfikat czy nie? Kilka kwestii związanych z badaniem paleograficznym / 6

MICHAŁ SOŁOMIENIUK. Kritisinis lotyniško Biblijos kodekso skaitymas remiantis MS 142 iš Gniezno pavyzdžiu: netikslumai, nežinojimas, bet ne klastojimas / 8
Krytyczna lektura łacińskiego kodeksu biblijnego na przykładzie Ms 142 z Gniezna: nieścisłości, niewiedza, ale nie fałsz / 9

MATEUSZ MAŁAJOWICZ. Tariamias popiežiaus Benedikto IX 1046 m. dokumentas Jano Dlugošo Krokuvos vyskupų katalogo idėjinio turinio kontekste / 10
Rzekomy dokument papieża Benedykta IX z 1046 r. w kontekście treści ideowych Katalogu biskupów krakowskich Jana Długosza / 11

SERGEJ POLECHOV. 1382 m. Lietuvos ir Vokiečių Ordino sutartis dėl Žemaitijos atidavimo: teksto autentiškumo klausimas / 12
Układ litewsko-krzyżacki o odstąpieniu Żmudzi z 1382 r. – kwestia autentyczności tekstu / 15

ADAM SZWEDA. Transumptų patikimumo problema diplomatijos praktikoje ir Lenkijos bei Kryžiuočių Ordino XIV–XVI a. abipusių teismų procesų teisininkų išvadose / 18
Zagadnienie wiarygodności transumptów w praktyce dyplomacji oraz w opinii prawników polskich i krzyżackich podczas wzajemnych procesów od XIV do XVI w. / 20

S. C. ROWELL. *Nisi litterarum apicibus...* Vilniaus vyskupijos biurokratėjimas ir padirbtų dokumentų plėtra, valdant Jonui iš Lietuvos kunigaikščių (1519–1536) / 22
Nisi litterarum apicibus... The bureaucratisation of the Diocese of Vilnius and the growth of forged documents during the episcopacy of John of the Lithuanian Dukes (1519–1536) / 23

AIVAS RAGAUSKAS. Pernu pakamario Mikalojaus Tomo Bildziukevičiaus 1704 m. „testamento“ falsifikatas – šaltinis XVIII a. pab. dokumentų falsifikatoriaus Florijono Levkovičiaus „dirbtuvei“ pažinti / 24
Falsyfikat „testamentu“ podkomorzego parnawskiego Mikołaja Tomasza Bildziukiewicza z 1704 r. – źródło dla poznania „warsztatu“ fałszerza dokumentów z koń. XVIII w. Floriana Lewkowicza / 26

KĘSTUTIS GUDMANTAS. Veliuonos magdeburgijos falsifikatas (XVIII a. pab.) / 28
Falsyfikat dokumentu nadania prawa magdeburckiego Wielonie (kon. XVIII w.) 29

GITANA ZUJIENĖ. Klastojimo bylos bajoriškame pilies teisme XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pirmojoje pusėje: nuo skundo iki realios baismės / 30
Sprawy o fałszerstwa w szlacheckim sądzie grodzkim w drugiej połowie XVI – w pierwszej połowie XVII w.: od skargi do rzeczywistej kary / 33

RYSZARD GRZESIK. Vengrų–lenkų kronika – tobula klastotė? / 36
Kronika węgiersko-polska – fałszerstwo doskonałe? / 38

JACEK SOSZYŃSKI. Kur baigiasi skoliniai ir prasideda klastotės? Apie vėlyvųjų viduramžių metraštininkų rašymo įpročius / 40
Gdzie się kończy zapożyczenie a zaczyna fałszerstwo? O praktykach pisarskich kronikarzy późnośredniowiecznych / 41

JERZY KALISZUK. Išrašas iš Vitikingo kronikos – XVIII a. politinė polemika, įvilktą į istorinį rūbą / 42
Wypis z kroniki Witykinda - XVIII-wieczna polemika polityczna w kostiumie historycznym.

JAKUB ROGULSKI. Apsirikimas ar sąmoninga manipuliacija? XVII a. Lietuvos kunigaikščių giminių genealoginė propaganda kaip bandymas klastoti savo giminės pradžios viziją / 44
Pomyłka z niewiedzy czy świadoma manipulacja? Propaganda genealogiczna litewskich rodzin książęcych z XVII w. jako próba zafalszowania wizji początków własnej familii / 47

INGĖ LUKŠAITĖ. Matas Pretorijus – falsifikatorius ar plėtotojas. Vėdyvučio ir Brutenio legenda / 50
Mateusz Pretoriusz – fałszyfikator czy promotor. Legenda Weydywuita i Brutena / 53

VILIJA GERULAITIENĖ. Vaidevučio vardo kismas ir interpretacijos istoriniuose šaltiniuose / 56
Zmiany i interpretacje imienia Widewuta w źródłach historycznych / 59

ZBIGNIEW BARTKOWIAK. Ne tik Kurozvēckis! Apie kai kurias monetų padirbinėjimo nustatymo problemas Lenkijos Karalystėje XV a. pabaigoje / 62
Nie tylko Kurozvēcki! O niektórych problemach identyfikacji fałszerstw monet z końca XV wieku w Królestwie Polskim / 63

ANDREJUS BOIKO-GAGARINAS. Apie galimą Rusijos imperijos 5 rublių nominalo monetų padirbinėjimą Lietuvoje XIX a. viduryje / 64
O możliwym fałszowaniu na Litwie w połowie XIX w. monet Imperium Rosyjskiego o nominale 5 rubli / 66

ALIONA LIUBAJA. *Risale-i-Tatar-i-Lech* – šaltinis, sukompromituotas dėl naujųjų amžių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės totorių istorijos turėtos įtakos / 68
ЛЮБАЯ АЛЁНА АЛЯКСАНДРАЎНА. *Risale-i-Tatar-i-Lech*: skompromitowane źródło pod naciskiem nowożytnej historii Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego / 69

WOJCIECH MAJDURY. Valdancijų šlovinimas įamžinant jų palaidojimo vietas pagal Piastų nekropolių pavyzdį – tradicijos paisymas ar klastotė? / 70
WOJCIECH MAJDURY. Gloryfikacija panujących poprzez upamiętnianie miejsc ich pochówków na przykładzie nekropolii piastowskich – wyraz tradycji czy fałszerstwo? / 72

ANDREJ LIUBYJ. Aleksejus Sapunovas ir XIV a. Algirdo vaizdinys: nuo radinio interpretacijos iki nacionalinio naratyvo / 74
ЛЮБЫ АНДРЭЙ УЛАДЗІМІПАВІЧ. Aleksej Sapunow i portret Olgierda XIV w.: od interpretacji znaleziska do narracji narodowej / 75

Falsifikatas tai ar ne? Keli paleografinio tyrimo momentai

RŪTA ČAPAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Svarstant, ar rašytinis šaltinis yra falsifikatas ar ne, pasitelkiamos įvairios priemonės. Viena jų yra paleografinė analizė. Tik ar visais atvejais ji gali padėti? Ar vienoje ar kitoje aplinkoje, o galbūt ir tuo laikotarpiu smarkiai išsiskiriančiu raštu parašytas tekstas neabejotinai yra falsifikatas? Galbūt iš tiesų tai yra ne falsifikatas. Šiame pranešime aptariamoms problemoms, kylančios paleografiniu aspektu aiškinantis, ar tai yra falsifikatas ar ne. Chronologinė šaltinių apibrėžtis – vėlyvieji viduramžiai ir ankstyvieji naujieji laikai.

Išskirtini du momentai. Pirmasis – šaltinis parašytas tam laikotarpiui, aplinkai ar šaltinių grupei nebūdingu raštu (pvz., skirtu rašyti kodeksams, o ne dokumentams, anachronistiniu, ar atvirkščiai – parašytas itin naujovišku raštu). Kalbėtina apie dvi galimybes. Viena vertus, tai gali būti vėlesniais laikais padaryta ankstesnių dokumentų klastotė. Čia itin svarbi klastotės kokybė, apimanti ne tik pvz., dokumento formuliarą, tekstą, kalbą ir gramatines formas, bet ir raštą. Vis dėlto, jei dokumentą klastojo gerai rašymo meną išmanantys asmenys, jie vartodavo ir atitinkamą (tai aplinkai ir dokumento rūšiai) tinkamą raštą. Jei klastotė prasta, tai dokumentas parašytas raštu, vartotu falsifikavimo laiku, pvz., porą šimtų metų vėliau nei falsifikate pateikiama data.

Kita vertus, senamadis ar itin naujoviškas raštas ne visais atvejais reiškia falsifikatą. Tokią situaciją sukuria keli lotyniškojo rašto raidos ypatumai. Tai vėlyvaisiais viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais buvusi kodeksų lotyniškojo rašto (turima omenyje ranka rašytos knygos) ir raštinėse bei privatiems poreikiams vartoto lotyniškojo kursyvo įvairovė (pvz., nacionaliniai gotikiniai kursyvai, senas tradicijas turėjusių raštinių specifiniai kursyvo variantai). Ji apima tuo pat laiku funkcionavusias įvairiausias lokales, regionines gotikinio kursyvo atmainas bei mišrųjų kursyvą. Ypač tai būdinga pereinamiesiems laikotarpiams. Be to, knygų lotyniškojo rašto variantams ir lotyniškojo kursyvo variantams buvo būdingas ilgalaikiškumas. Tie patys variantai ir ypač raidžių formos vartoti šimtmetį ir ilgiau. Tad greta naujausių raidžių pavidalų versijų vartotos ir senos

ar net anachroniškos. Daug įtakos turi rašiusiojo gyvenimo peripetijos, statusas vienoje ar kitoje aplinkoje.

Antrasis momentas – tai tuo pat laiku padaryti falsifikatai, o galbūt tai ne falsifikatai. Šiuo atveju dažniau kalbėtina apie dokumentą ar, pavyzdžiui, laišką patvirtinančio asmens parašo klastotę. Tačiau skirtingi to paties asmens autografai ne visais atvejais reiškia, jog tai yra klastotė. Reikėtų atsižvelgti, kad vėlyvaisiais viduramžiais ir ypač naujaisiais laikais ne vienas raštingasis vartojo ir gotikinį, ir humanistinį kursyvus. Taigi kalbėtina apie kelis jo autografus.

Falsyfikat czy nie? Kilka kwestii związanych z badaniem paleograficznym

RŪTA ČAPAITĖ

Instytut Historii Litwy

W rozważaniach, czy źródło pisane jest falsyfikatem czy nie, używa się różnych narzędzi. Jednym z nich jest analiza paleograficzna. Jednak czy we wszystkich przypadkach jest skuteczna? Czy tekst napisany w takim czy innym środowisku, a może nawet bardzo wyróżniającym się w tym okresie pismem, jest niewątpliwie falsyfikatem? Może to wcale nie jest falsyfikat. W referacie omawiane są problemy, które pojawiają się z paleograficznego punktu widzenia przy wyjaśnianiu, czy to jest falsyfikat, czy też nie. Chronologicznie źródła dotyczą późnego średniowiecza i początku czasów nowożytnych.

Wyróżnić należy dwa rzeczy. Pierwszy – źródło jest napisane pismem, które nie jest charakterystyczne dla danego okresu, środowiska lub grupy źródeł (np., pismem przeznaczonym do pisania kodeksów, a nie dokumentów, pismem anachronicznym, lub odwrotnie – bardzo nowoczesnym). Mówić należy o dwóch możliwościach. Z jednej strony, może to być falsyfikat wcześniejszego dokumentu, wykonany w późniejszym okresie. Istotna jest tutaj jakość fałszerstwa, obejmująca nie tylko formularz dokumentu, tekst, język i formy gramatyczne, ale także pismo. Jeśli jednak dokument został sfalszowany przez osoby z dobrą znajomością sztuki pisania, stosowały one niewątpliwie odpowiednie pismo (dla danego środowiska i rodzaju dokumentu). Jeśli falsyfikat jest złej jakości, dokument jest sporządzony pismem używanym w momencie fałszownia, np. kilkaset lat po dacie, wskazanej na dokumencie.

Z drugiej strony przestarzałe lub bardzo nowoczesne pismo nie zawsze oznacza fałszerstwo. Wiąże się to z kilkoma osobliwościami rozwoju pisma łacińskiego. Przede wszystkim z występującą w późnym średniowieczu i wczesnych czasach nowożytnych różnorodnością łacińskiego pisma kodeksowego (chodzi o księgi rękopiśmienne) i łacińskiej kursywy, używanej w kancelariach i do użytku prywatnego (np. kursywy gotyckie narodowe, specyficzne warianty kursywy kancelarii o starych tradycjach). Ona obejmuje też szeroki wachlarz lokalnych,

regionalnych odmian kursywy gotyckiej i kursywy hybrydowej, które funkcjonowały w tym samym czasie. Dotyczy to zwłaszcza okresów przejściowych. Ponadto warianty książkowego pisma łacińskiego i kursywy łacińskiej charakteryzowała długowieczność. Te same warianty, a zwłaszcza kształt liter, były używane w ciągu wieku i dłużej. Dlatego obok najnowszych wariantów liter używano też starych, a nawet anachronicznych. Perypetie życia piszącego, jego status w takim czy innym środowisku również miały ogromny wpływ.

Druga kwestia dotyczy tego, to w tym samym czasie wykonane podróbki, czy możliwie to nie są podróbki. W tym przypadku raczej należy mówić o sfalszowaniu podpisu osoby poświadczającej dokument, czy np. list. Jednak różne autografy tej samej osoby nie zawsze oznaczają, że jest to fałszerstwo. Należy również pamiętać, że w późnym średniowieczu, a zwłaszcza w czasach nowożytnych, wielu piśmiennych używało zarówno kursywy gotyckiej, jak i humanistycznej. Dlatego należy mówić o wielu autografach.

Kritinis lotyniško Biblijos kodekso skaitymas remiantis MS 142 iš Gniezno pavyzdžiu: netikslumai, nežinojimas, bet ne klastojimas

MICHAŁ SOŁOMIENIUK

Gniezno arkivyskupijos archyvas

Viduramžių Biblijos kodeksų turinys skiriasi nuo dabar žinomos Biblijos. Dėl to nesunku senųjų kodeksų redaktoriam prikišti ketinimą klastoti Dievo Žodį. Tačiau turinio ir ikonografijos skirtumai, klaidos ar netikslumai radosi dėl ano meto žinių lygio, eventualiai – kopijuotojų klaidų. Gniezno arkivyskupijos archyve saugomas iš Čekijos kilęs, 1414 m. datuojamas lotyniškas Biblijos kodeksas yra vėlyvųjų viduramžių Biblijos pavyzdys. Taigi atspindi XV a. pradžios žinias apie Bibliją. Kaip ir daugelyje kitų kodeksų, jame yra netikslumų arba, šiuolaikinio mokslo požiūriu, išgalvoto (melagingo) turinio, taigi: (1) neteisinga autorystės įvadų į biblines knygas atribucija, (2) neteisinga pačių bibliinių knygų autorystės atribucija, (3) klaidingas vieno iš įvadų į biblines knygas pavadinimas, (4) viena apokrifinė knyga, (5) apokrifinis motyvas ikonografijoje. Vis dėlto tai nėra klastojimas. Savo pranešime papunkčiui aptariu anksčiau minėtus „išgalvotus turinius“. Pirmiausia pateikiu pagrindinius duomenis apie šį paminklą bei parodau jo vietą tarp XIV a. pabaigos – XV a. pirmųjų trijų dešimtmečių čekiškos kilmės Biblijų.

Krytyczna lektura łacińskiego kodeksu biblijnego na przykładzie Ms 142 z Gniezna: nieścisłości, niewiedza, ale nie fałsz

MICHAŁ SOŁOMIENIUK

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie

Zawartość średniowiecznych kodeksów Biblii różni się od Biblii, znanej współcześnie. Łatwo zatem zarzucać redaktorom dawnych kodeksów chęć fałszowania Słowa Bożego. Tymczasem różnice, braki lub nieścisłości w zakresie treści i ikonografii wynikały ze stanu ówczesnej wiedzy, ewentualnie pomyłek kopistów. Łaciński kodeks biblijny z Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, datowany na rok 1414, pochodzący z Czech, jest przykładem Biblii późnośredniowiecznej. Oddaje zatem stan wiedzy o Biblii z początków XV wieku. Jak wiele innych kodeksów posiada nieścisłości lub nieprawdziwe z punktu widzenia dzisiejszej nauki treści, a więc: (1) nieprawdziwe atrybucje autorstwa wstępów do ksiąg biblijnych, (2) nieprawdziwe atrybucje autorstwa samych ksiąg biblijnych, (3) mylną nazwę jednego we wstępów do ksiąg biblijnych, (4) jedną księgę apokryficzną, (5) motyw apokryficzny w ikonografii. Nie są to jednak fałszerstwa. W moim wystąpieniu omawiam powyższe „nieprawdziwe treści” według kolejnych punktów. Wcześniej prezentuję podstawowe dane o zabytku oraz wskazuję na jego umiejscowienie wśród Biblii czeskiego pochodzenia z końca XIV i pierwszych trzech dekad XV wieku.

Tariamasis popiežiaus Benedikto IX 1046 m. dokumentas Jano Długošo Krokuvos vyskupų katalogo idėjinio turinio kontekste

MATEUSZ MAŁAJOWICZ

Krokuvos Jogailos universitetas

Savo pranešime norėčiau paliesti popiežiaus Benedikto IX 1046 m. suklastoto dokumento (o iš tiesų jo santraukos), kuriuo įkuriama Krokuvos arkivyskupija ir Krokuvos vyskupui Aronui suteikiama teisė nešioti paliumą, problematiką¹. Šio tariamo dokumento teksto santrauka yra žinoma tik iš *Vita maior sancti Stanislai*², iš ten ji pateko į Krokuvos vyskupų katalogo trečiąją leidimą bei į *Annales seu Chronicae incliti Regni Poloniae*. Pranešime norėčiau atkreipti dėmesį į tarp *Vita maior sancti Stanislai* esančio santraukos teksto ir Jano Długošo (*Jan Długosz*) veikaluose bei Krokuvos vyskupų katalogo trečiajame leidime esančių santraukos tekstų skirtumus. Galimas dalykas, kad šiuo atveju tartum susiduriame su dvigubu klastojimu, kadangi J. Długošas santraukos tekste padarė tokius pakeitimus, kurie pritaikė tekstą prie jo paties koncepcijų. Pranešime taip pat norėčiau atskleisti, kokiū būdu J. Długošo Krokuvos metropolinės bažnyčios praeities vizija paveikė santraukos teksto modifikaciją santykiyje su *Vita maior sancti Stanislai* tekstu. Taip pat atkreipsiu dėmesį į galimas sąsajas tarp Šv. Stanislovo kulto promocijos, jo hagiografijos ir Krokuvos bažnyčios bendruomenės propaguojamų istorinių idėjų bei koncepcijų, pagrindžiančių arkivyskupijos statuso suteikimą Krokuvos vyskupijai.

1 Z. Kozłowska-Budkowa, *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*, z. 1: *Do końca wieku XII*, wyd. 2, Kraków, 2006, nr 6.

2 MPH, t. IV, p. 383.

Rzekomy dokument popiežia Benedykta IX z 1046 r. w kontekście treści ideowych Katalogu biskupów krakowskich Jana Długosza

MATEUSZ MAŁAJOWICZ

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

W moim wystąpieniu chciałbym poruszyć problematykę sfalszowanego dokumentu papieskiego (a właściwie jego streszczenia) Benedykta IX z 1046 r. (Z. Kozłowska-Budkowa, *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*, z. 1: *Do końca wieku XII*, wyd. 2, Kraków 2006, nr 6), ustanawiającego arcybiskupstwo w Krakowie oraz nadającego prawo do noszenia paliusza Aaronowi, biskupowi krakowskiemu. Tekst streszczenia tego rzekomego dokumentu znany jest dopiero z *Vita maior sancti Stanislai* (MPH, t. IV, s. 383), skąd trafił do III redakcji Katalogu biskupów krakowskich oraz do Katalogu biskupów krakowskich oraz *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*. W referacie chciałbym zwrócić uwagę na różnice występujące pomiędzy tekstem streszczenia w *Vita maior* a tekstami w dziełach Jana Długosza i Katalogu III redakcji. Można by rzec, że w tym wypadku mamy do czynienia niejako z podwójnym fałszerstwem, jako że Jan Długosz wprowadził do tekstu streszczenia takie zmiany, które dopasowywały tekst do jego własnych koncepcji — w swoim wystąpieniu chciałbym ponadto pokazać, w jaki sposób Jana Długosza wizja metropolitalnej przeszłości Kościoła krakowskiego wpłynęła na modyfikację tekstu streszczenia w stosunku do *Vita maior*. Zwrócę także uwagę na możliwe związki pomiędzy promocją kultu św. Stanisława, jego hagiografią a promowaniem przez środowisko kościelne w Krakowie idei i koncepcji historycznych mających uzasadnić nadanie diecezji krakowskiej statusu arcybiskupstwa.

1382 m. Lietuvos ir Vokiečių Ordino sutartis dėl Žemaitijos atidavimo: teksto autentiškumo klausimas

SERGEJ POLECHOV

Rusijos Prezidento nacionalinės ekonomikos
ir viešojo administravimo akademija, Maskva

1382 m. spalio 31 d. Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila ir Trakų kunigaikštis Skirgaila su Vokiečių Ordino dignitoriais, atstovaujanciais didžiajam magistrui Konradui Zöllneriui von Rotensteinui, prie Dubysos sudarė sutartį, išduodami tris dokumentus. Jei dviejų dokumentų – sutarties dėl ketverių metų paliaubų (įsipareigojant minėtu laikotarpiu priimti krikštą) bei Lietuvos ir Vokiečių Ordino sąjungos sutarties – yra išlikę originalai, tai trečias dokumentas dėl Žemaitijos atidavimo Ordinui, parengtas šiek tiek kitokiu formuliaru, yra žinomas tik iš kopijų. Tai sukėlė įtarimų dėl jo neautentiškumo. Į tai jau XIX a. dėmesį yra atkreipęs Ignotas Danilavičius (*Ignacy Daniłowicz*), o šią mintį išplėtojo baltarusių tyrėjas Olegas Lickevičius savo 2010 m. ir 2014 m. publikacijose, skirtose XIV a. antrosios pusės lietuvių ir kryžiuočių sutartims. Siekdamas pagrįsti tezę, kad aptariama sutartis kryžiuočių 1398–1410 m. buvo suklastota ar bent jau interpoliuota, istorikas pateikė šiuos argumentus:

1. Sutarties dėl Žemaitijos atidavimo tekstas yra žinomas ne iš originalo, o tik iš 1410 m. transumpto, nors tą pačią dieną Jogailos su kryžiuočiais sudarytų kitų dviejų sutarčių originalai yra išlikę iki šių dienų, be to, jos buvo transumuotos 1393 m.
2. Ši sutartis turi kitokią formą nei kitos dvi, joje yra promulgacija, saliuacija ir arenga (plg. I. Danilavičius: „Aktas, kuriame labai daug liaupsių, yra neįprastos formos ir niekas iš tarybos nepasirašęs, išskyrus Vilniaus pilietį Hannecke“).
3. Sutarties tekste, kuris žinomas iš 1410 m. transumpto, nėra kalbama apie žemaičių teisę rinktis suvereną iš kaimyninių šalių.
4. Apie Žemaitijos atidavimą nėra kalbama Vokiečių Ordino sutarties egzemplioriuje iš Krokuvos karūnos archyvo, saugomame Čartoriskųjų bibliotekoje Krokovoje, kuri pirmą kartą paskelbė O. Lickevičius.

Tai, kad Kryžiuočių Ordino 1382 m. sutartis tapo prieinama mokslininkams, laikytina neginčijamu O. Lickevičiaus nuopelnu. Tačiau reaguojant į jo pirmiau paminėtas abejones, galima pateikti keletą kontrargumentų:

1. Sutarties dėl Žemaitijos atidavimo tekstas yra žinomas ne tik iš 1410 m. transumpto, kurį kryžiuočiai įteikė Čekijos ir Šventosios Romos karaliui Vaclovui IV, bet ir iš „didžiosios privilegijų knygos“ (OF 67), kurią Erichas Weise datuoja 1411–1414 m., kopijos, o svarbiausia – iš 1379–1390 m. dokumentų apie santykius su Lietuva kopijos (OF 12a). Tiek vandenženkliai, tiek dokumentų rinkinys (be Salyno sutarties) rodo, kad jis buvo sukurtas paskutiniame XIV a. dešimtmetyje, iki 1398 m., dar esant gyviems Dubysos derybų dalyviams, be kita ko, karaliui Vladislavui Jogailai ir rygiečiui Hanului. Be to, dėmesį atkreipia labai išsamus šio dokumento Jogailos ir Skirgailos antspaudų aprašymas 1410 m. transumpte, kitaip negu kitų dviejų dokumentų transumpuose.
2. Svarbu tai, kad sutartys, kurių originalai išliko iki mūsų dienų, vertintos kaip įvadinės, kadangi tuo metu didysis magistras dalyvavo susitikime su Brandenburgo markgrafu Zigmantu Liuksemburgiečiu ir negalėjo asmeniškai atvykti prie Dubysos, dėl to atsiuntė dignitorius iš Prūsijos ir Livonijos. Apie tai jis pats vėliau yra minėjęs. Taigi šios sutartys turėjo būti Ordino aukščiausio vadovo patvirtintos ir antspauduotos, tačiau tai neįvyko. Tuo tarpu kryžiuočiai iš karto siekė joms suteikti teisinę galią. Tam turėjo pasitarnauti sutarties dėl Žemaitijos atidavimo iškilminga forma, įskaitant jos arengą, kuri buvo neįprasta ir iškilminga, turint omenyje Vokiečių Ordino ir Lietuvos kunigaikščių sutartis bei kryžiuočių privilegijas, kita vertus, paprasta ir neišplėtotą, palyginus su religinio ir filosofinio turinio arengomis, kurios funkcionavo ano meto karalių ir imperatorių kanceliarijose (plg. net 1398 m. Salyno sutartį). Taip pat jame esama užuominos, kad sutartis sudaryta ne tik Jogailos broliams, bet ir jo motinai Julijonai ir „ištikimai tarybai“ žinant ir pritariant.
3. Nėra ženklų, rodančių, kad buvo privaloma sutarties tekste pasiremti žemaičių valia (tiek *expressis verbis*, tiek arba pasitelkiant liudytojus). Turime nemažai XIII–XIV a. žemių dovanojimo aktų (prisiminkime garsiuosius Lietuvos karaliaus Mindaugo dokumentus), įskaitant jų originalus, kuriuose nėra kalbama apie vietos gyventojų teisę pasirinkti – jie pagrįsti vien monarcho valia. Taip pat paminėtina, kad 1382 m.

Jogaila atidavė kryžiuočiams žemes, kurių pats nekontroliavo. Kalbant apie Ordino vadovybės kontaktų su žemaičiais liudijimus (privilegijas bojarams), kuriais remiasi O. Lickevičius, pažymėtina, jog jie datuojami 1384 metais. Viskas rodo, kad 1383 m. kryžiuočiai su Vytautu elgėsi kaip su savotišku Žemaitijos administratoriumi.

4. Kaip minėta ankstesniame punkte, nebuvo prievolės kryžiuočių dokumente nurodyti, kad Vokiečių Ordinas perima Žemaitiją.

Žinoma, belieka paklausti, kodėl neišliko aptariamų sutarties originalas – ar jis buvo atiduotas Lenkijos ir Lietuvos šaliai (ir kokių momentų?), ar tiesiog buvo nerūpestingai saugotas didžiojo magistro archyve ir pamestas. Norint atsakyti į šiuos klausimus, derėtų atlikti išsamesnę archyvinės medžiagos tyrimą, kaip tai padarė E. Weise rengdamas *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert* leidimą (norėčiau turėti vilties, kad bus įgyvendintas Klaus Neitmanno pasiūlymas išleisti Lietuvos ir Vokiečių Ordino sutartis). Kaip bebūtų, anksčiau aptartos aplinkybės leidžia daryti išvadą, kad nėra pagrindo abejoti 1382 m. sutarties dėl Žemaitijos atidavimo išsaugoto teksto autentiškumu.

Układ litewsko-krzyżacki o odstąpieniu Żmudzi z 1382 r. – kwestia autentyczności tekstu¹

SERGIEJ POLECHOW

Rosyjska Akademia Gospodarki Ludowej
i Służby Państwowej, Moskwa

31 października 1382 r. wielki książę litewski Jagiełło i książę trocki Skirgiełło na wyspie na Dubissie zawarli z dostojnikami zakonu niemieckiego reprezentującymi wielkiego mistrza Konrada Zöllnera von Rotenstein umowę, wystawiając trzy dokumenty. Podczas gdy układy o rozejmie czteroletnim (z obietnicą przyjęcia chrztu w tym okresie) i sojuszu litewsko-krzyżackim zachowały się w oryginałach, trzeci dokument, dotyczący odstąpienia Żmudzi zakonowi i nieco odmienny pod względem formularza, jest znany jedynie z kopii. To wywołało podejrzenia o nieautentyczność, zasygnalizowane już przez Ignacego Daniłowicza w XIX w., a rozwinięte przez badacza białoruskiego Olega Lickiewicza w publikacjach z lat 2010 i 2014, poświęconych układom litewsko-krzyżackim z drugiej połowy XIV w. Na poparcie tezy, że ów dokument został sfalszowany lub przynajmniej interpolowany przez krzyżaków pomiędzy 1398 a 1410 r., ten historyk przywołał następujące argumenty:

1. Tekst układu o odstąpieniu Żmudzi jest znany nie z oryginału, lecz jedynie z transumtu z 1410 r., podczas gdy dwa pozostałe układy Jagiełły z krzyżakami, zawarte w tym samym dniu, zachowały się po dziś dzień w oryginałach, a ponadto były transumowane w 1393 r.
2. Dokument ten ma odmienny formularz niż dwa pozostałe, m. in. zawiera promulgację, salutację i arengę (por. u Daniłowicza: „forma aktu, pochlebstwami przepelnionego, niezwyczajna i nikt z rady nie podpisany prócz obywatela wileńskiego Hannecke”).

¹ Referat przygotowano w ramach projektu „Kodeks dyplomatyczny Świdrygiełły, wielkiego księcia litewskiego (do 1452 r.)”, grant Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, nr 0472/NPRH5/H30/84/2017 „Epoka jagiellońska i jej dziedzictwo w I Rzeczypospolitej do 1795 r. – Historia Wielkiego Księstwa Litewskiego i stosunki państwa Jagiellonów ze Wschodem”. Za pomoc w przygotowaniu referatu pragnę podziękować dr. Alexandrowi Baranowowi, dr. Johannesowi Götzowi (Berlin), Antanasowi Petrilionisowi (Wilno) oraz prof. Adamowi Szwedzie (Toruń).

3. W tekście układu znanym z transumpty z 1410 r. nie ma mowy o prawie Żmudzinów do wybierania sobie pana spośród państw sąsiednich.
4. O odstąpieniu Żmudzi nie wspomina krzyżacki egzemplarz dokumentu, pochodzący z Archiwum Koronnego Krakowskiego, zachowany w Bibliotece XX. Czartoryskich w Krakowie i opublikowany po raz pierwszy dopiero przez Olega Lickiewicza.

Wprowadzenie do obiegu naukowego krzyżackiego egzemplarza dokumentu z 1382 r. jest niekwestionowaną zasługą Olega Lickiewicza. Jednak wobec jego wątpliwości przywołanych powyżej nasuwa się szereg kontrargumentów:

Ad 1. Tekst układu o odstąpieniu Żmudzi jest znany bynajmniej nie tylko z transumpty 1410 r., przedłożonego przez krzyżaków królowi czeskiemu i rzymskiemu Wacławowi IV, ale także z odpisu w „wielkiej księdze przywilejów” (OF 67), której powstanie Erich Weise datował na okres lat 1411–1414, oraz – co najważniejsze – z odpisu dokumentów o stosunkach z Litwą z lat 1379–1390 (OF 12a). Zarówno znaki wodne jak i zestaw dokumentów (brak układu salińskiego) wskazują na to, że miał on powstać w ostatniej dekadzie XIV wieku, przed 1398 r., gdy żyli jeszcze uczestnicy rokowań na Dubissie, m. in. król Władysław Jagiełło i mieszczanin ryski Hanul. Ponadto zwraca uwagę bardzo szczegółowy opis pieczęci Jagiełły i Skirgiełły przy tym dokumencie w transumpcie z 1410 r., inaczej niż przy pozostałych dokumentach w obu transumptach.

Ad 2. Nie bez znaczenia jest fakt, że układy zachowane po dziś dzień w oryginałach były traktowane jako w s t ę p n e, ponieważ wielki mistrz był w owym czasie zajęty spotkaniem z margrabią brandenburskim Zygmuntem Luksemburskim i nie mógł przybyć osobiście nad Dubisę, lecz wysłał tam dostojników z Prus i Inflant, o czym później sam wspominał. Tak więc układy te wymagały jeszcze potwierdzenia i opieczętowania przez zwierzchnika zakonu, które się nie odbyło. Natomiast Krzyżacy usiłowali nadać im od razu moc prawną. Temu miała służyć doniosła forma dokumentu o odstąpieniu Żmudzi, m. in. jego arenga – niezwykła i solenna jak dla układów zakonu niemieckiego z książętami litewskimi i przywilejów krzyżackich, ale prosta i nierozwinięta w porównaniu z arengami o treściach religijnych i filozoficznych używanymi w kancelariach ówczesnych królów i cesarzy (a zresztą nawet z arengą traktatu salińskiego z 1398 r.) –

tak samo jak wskazówka, że układ został zawarty z woli, za wiedzę i radą nie tylko braci Jagiełły, ale też jego matki Julianny oraz „wiernej rady”.

Ad 3. Nic nie wskazuje na to, by odwołanie się do woli Żmudzinów w tekście układu w jakikolwiek sposób (*expressis verbis* lub np. poprzez dobór świadków) było konieczne. Mamy szereg donacji ziem z XIII i XIV w. (przypomnijmy sobie choćby słynne dokumenty króla litewskiego Mendoga), w tym zachowane w oryginałach, które nie wspominają o prawie wyboru miejscowej ludności, a opierają się tylko i wyłącznie na woli monarszej. Warto też przypomnieć, że Jagiełło w 1382 r. odstępował zakonowi ziemię, której nie kontrolował. Jeżeli zaś chodzi o świadectwa kontaktów kierownictwa zakonnego ze Żmudzinami (przywileje dla bojarów), na które powołuje się Lickiewicz, to pochodzą one dopiero z 1384 r. Wszystko wskazuje na to, że w 1383 r. Witold był traktowany przez krzyżaków jako swoisty zarządca Żmudzi.

Ad 4. Tak samo jak w poprzednim punkcie, dokument krzyżacki wcale nie musiał zawierać wzmianki o przejęciu Żmudzi przez zakon niemiecki.

Owszem, pozostaje pytanie, dlaczego nie zachował się oryginał omawianego tu układu – czy został wydany (i w jakim momencie?) stronie polsko-litewskiej, czy po prostu został zaniedbany w archiwum wielkomistrzowskim i zaginął. Odpowiedź na te pytania wymagałaby szerszej kwerendy w zachowanym materiale, podobnej do tej, którą przeprowadził Erich Weise przygotowując edycję „Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert” (tu pozwolę sobie wyrazić nadzieję, że dojdzie do skutku zamiar przygotowania edycji układów litewsko-krzyżackich zgłoszony przez Klausa Neitmanna). Jakkolwiek by było, okoliczności przywołane powyżej skłaniają do wniosku, że kwestionowanie autentyczności zachowanego tekstu układu o odstąpieniu Żmudzi z 1382 r. nie ma podstaw.

Transumptų patikimumo problema diplomatijos praktikoje ir Lenkijos bei Kryžiuočių Ordino XIV–XVI a. abipusių teismų procesų teisininkų išvadose

ADAM SZWEDA

Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto Istorijos
ir archyvistikos institutas

Jau XIV a. pirmojoje pusėje prasidėjo teisinės kovos, susijusios su Lenkijos Karalystės ir Kryžiuočių Ordino konfliktu Prūsijoje. Vėlesniame periode prie jų prisijungė (į jas įsitraukė) ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kuri po 1435 m. iš esmės vėl nedalyvavo lenkų–kryžiuočių ginče. Kryžiuočių Ordinas neabejotinai buvo vienas iš pionierių tarptautiniuose konfliktuose kaip argumentą naudojęs dokumentą, visos lotyniškosios Europos mastu. Ypač mielai pasitelkdavo notarinių instrumentų forma parengtus turimų privilegijų transumptus ir sutarčių dokumentus. Tokios formos dokumentai buvo rengiami jau XIV a. antrojoje pusėje. Lenkų ir lietuvių pusė savo dispozicijoje tiek daug dokumentų, kuriuos būtų galima panaudoti teisiniuose ginčiuose, neturėjo. Dėl to vienas per derybas taikytų metodų buvo Ordino pateikiamų transumptų teisinės galios sumenkimas. 1412 m. proceso metu Kryžiuočių Ordino atstovai arbitrai) Benediktui Makrai pateikė keliolikos dokumentų, patvirtinančių kryžiuočių teises į ginčijamas žemes, transumptus.

Lenkijos karaliaus Vladislovo Jogailos ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Vytauto atstovas Andrius Laskaris (*Andrzej Łaskarzyc*) teigė, kad netikintis transumptais, jei kita pusė nepateiks šių aktų originalų. Kiek vėliau be užuolankų priešingą pusę kaltino suklastojus Lietuvos karaliaus Mindaugo dokumentus, taip pat pateiktus transumptų forma. 1421 m. situacija buvo lygiai tokia pati. Pirmiausia, siekiant pradėti naują Lenkijos ir Lietuvos ginčo su Kryžiuočių Ordinu etapą, Pomezanijos vyskupas Gerhardas Stolpmannas įprasta forma transumavo trisdešimt Ordino privilegijų. Tačiau netrukus kryžiuočių atstovas Romoje inicijavo jų pakartotinį transumavimą. Tačiau šįkart buvo panaudota kita, išplėstinė, teisiniu procesu grįsta procedūra, turėjusi abejojimą transumptų patikimumu padaryti negalimą. Abi situacijos – ir 1412 m., ir 1421 m. yra reprezentatyvios

atskleidžiant lenkų (ir iš dalies lietuvių) bei kryžiuočių santykius net iki 1510 m. įvykusio paskutinio teismo proceso. Lenkų (lenkų ir lietuvių) pusė nuosekliai ginčijo dokumentų transumptų, kaip įrodomosios medžiagos, pateikimą, iškel-dama (pabrėždama) nepakankamą jų teisinę galią arba tiesiogiai kaltindama kitą pusę klastojimu. Tai savo ruožtu skatino Ordino teisininkus tobulinti formą, pagal kurią buvo rengiami notariniai instrumentai. Įdomus abiejų šalių argumentų dėl transumptų naudojimo lyginimas. Šis klausimas glaudžiai siejasi su dokumentų autentiškumo suvokimo problema, viešojo notariato veikla bei falsifikato definicija vėlyvaisiais viduramžiais.

Zagadnienie wiarygodności transumptów w praktyce dyplomacji oraz w opinii prawników polskich i krzyżackich podczas wzajemnych procesów od XIV do XVI w.

ADAM SZWEDA

Instytut Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu

Już w pierwszej połowie XIV w. rozpoczęły się batalie prawnicze związane z konfliktem Królestwa Polskiego z Zakonem Krzyżackim w Prusach. W okresie późniejszym dołączyło do nich Wielkie Księstwo Litewskie, które zasadniczo po roku 1435 ponownie nie brało udziału w sporze polsko-krzyżackim. Zakon krzyżacki był niewątpliwie jednym z pionierów posługiwania się dokumentem jako argumentem w konfliktach międzynarodowych w skali całej Europy łańskiejskiej. Szczególnie chętnie sięgał do transumptów posiadanych przez siebie przywilejów oraz dokumentów traktatowych, sporządzanych w formie instrumentów notarialnych. Dokumenty w takiej formie sporządzano już w drugiej połowie XIV w. Strona polska (polsko-litewska) nie miała do dyspozycji tak dużej liczby dokumentów, które można by wykorzystać w sporach prawnych. Stąd jedną ze stosowanych metod negocjacyjnych było podważanie mocy prawnej transumptów przedstawianych przez stronę zakonną. Podczas procesu przed subarbitrem Benedyktem Makraiem w 1412 r. przedstawiciele Zakonu Krzyżackiego zaprezentowali kilkanaście transumptów dokumentów potwierdzających prawa Krzyżaków do spornych ziem. Przedstawiciel króla polskiego Władysława Jagiełły i wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Witolda – Andrzej Łaskarzyc stwierdził, że nie wierzy transumptom, jeśli druga strona nie przedstawi oryginałów tych aktów. Nieco później wprost zarzucił stronie przeciwnej sfalszowanie dokumentów króla litewskiego Mendoga, również przedstawionych w formie transumptów. Równie symptomatyczna jest sytuacja z 1421 r. Najpierw na potrzeby nowej odsłony sporu Polski i Litwy z zakonem biskup pomezański Gerhard Stolpmann transumował 30 przywilejów Zakonu, czyniąc to w zwyczajowej formie, wkrótce jednak z inicjatywy krzyżackiego przedstawiciela w Rzymie podjęto powtórny akcję ich transumowania. Tym razem jednak zastosowaną inną, bardziej rozbudowaną procedurę wzorowaną na przewodzie sądowym, która miała uniemożliwić podważanie

wiarygodności transumptów. Obie sytuacje - z 1412 i 1421 – są reprezentatywne dla relacji polsko - (i częściowo litewsko-) krzyżackich aż do ostatniego procesu w 1510 r. Strona polska (polsko-litewska) konsekwentnie kwestionowała praktykę przedstawiania transumptów dokumentów jako materiału dowodowego, podnosząc ich niedostateczną moc prawną, względnie wprost zarzucając dokonanie fałszerstwa. To z kolei motywowało prawników zakonnych do ulepszania formy, według której sporządzano instrumenty notarialne. Ciekawe jest porównanie argumentów obu stron co do stosowania transumptów. Zagadnienie to ściśle wiąże się z postrzeganiem kwestii autentyczności dokumentów, funkcjonowania notariatu publicznego oraz definicji falsyfikatu w późnym średniowieczu.

***Nisi litterarum apicibus...* Vilniaus vyskupijos *biurokratėjimas* ir padirbtų dokumentų plėtra, valdant Jonui iš Lietuvos kunigaikščių (1519–1536)**

S. C. ROWELL

Lietuvos istorijos institutas

1522 m., vyskupui Jonui iš Lietuvos kunigaikščių administruojant Vilniaus vyskupystę, atlikta pirmoji parapinių privilegijų vizitacija. Matyt, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės viduje didėjo reikalavimai dvasininkų, pasauliečių, parapinių bažnyčių dokumentikai patikrinti bei įrašyti į vyskupijos metriką, ne vien tik į notarų ritinius. Tokiam užrašų padaugėjimui būna įvairių priežasčių – pergamentai dega gaisruose, būna suniokojami vagių ir užpuolikų, užstatomi finansiniuose susitarimuose ir panašiai. Tokie reikalavimai dokumentams užrašyti centrinėje urėdoje įterpti į 1528 m. Vilniaus vyskupijos statutus, oficialiai priskirtus vyskupo Jono autorystei. Jie atsispindi ne vien tik pirmojoje žinomoje vyskupystės privilegijų knygoje (*Liber IIb*) bei to paties dešimtmečio kapitulos privilegijų knygoje (*Liber I*), bet ir atskirose notarų vyskupo arba vietinio klebono įsakamu padarytose kopijose-patvirtinimuose bei Lietuvos metrikos knygoje (dažniausiai valdovui patvirtintus tekstą).

Išaugus dokumentikos svarbai, atsiranda ir poreikis padirbti tekstą arba atkurti prarastus raštus. Kaip šio proceso pavyzdį verta apžvelgti 1489 m. liepos 9 d. Lasko (*Losk*) parapijos žemės suteiktį, kurios išlikęs 1489 m. pergamentas-originalas bei du skirtingi 1522 m. ir 1524 m. atlikti notarų nuorašai.

***Nisi litterarum apicibus...* The bureaucratisation of the Diocese of Vilnius and the growth of forged documents during the episcopacy of John of the Lithuanian Dukes (1519–1536)**

S. C. ROWELL

Lithuanian Institute of History

The first official visitation of parish churches took place in the Diocese of Vilnius in 1522, when Bishop John of the Lithuanian Dukes administered the see. Clearly this period witnessed an increase in requirements within the Grand Duchy to inspect documents issued to clerics, lay people and parish churches and engross them in the diocesan record, not just in notary rolls. There were several reasons for the recording of copies – parchments perished in fires, were destroyed by thieves and assailants; some were used as collateral for financial loans, and so on. Such requirements to engross charters and documents in a central record were included in the 1528 Vilnius Diocesan Statutes, attributed to Bishop John. They are reflected not only in the first known diocesan cartulary (*Liber Iib*) of 1522 and the Chapter Cartulary (*Liber I*) from the same decade but also in separate notarial copies, confirmatory acts made the the bishop's or local priest's behest, and in books of the Lithuanian Metrica (usually after the monarch confirmed a charter).

As the importance of documentation grew, need also arose to forge texts or recreate lost documents. As an example of this process it may be worth examining a Losk parish emolument from 9 July 1489, which survives in the original 1489 parchment and two *different* notarial copies from 1522 and 1524.

Pernu pakamario Mikalojaus Tomo Bildziukevičiaus 1704 m. „testamento“ falsifikatas – šaltinis XVIII a. pab. dokumentų falsifikatoriaus Florijono Levkovičiaus „dirbtuvei“ pažinti

AIVAS RAGAUSKAS

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Senovės ir vidurinių amžių istorijos katedra,
vyriausiasis mokslo darbuotojas

Pranešime analizuojamas Baltarusijos moksliniame leidinyje 2001 m. paskelbtas žinomo Senojo Bychovo tvirtovės gynėjo (1702 m.), Vilniaus vaito, karaliaus sekretoriaus Tomo Bildziukevičiaus (+ 1649) vaikaičio, Pernu pakamario Mikalojaus Tomo Bildziukevičiaus 1704 m. „testamentas“¹. Pažymima, kad, priešingai nei teigė leidėjai, tai yra falsifikatas – XVIII a. pab. Minsko vaivadijoje veikusio dokumentų falsifikatoriaus bajoro Florijono Levkovičiaus (*Florian Lewkowicz*) kūrybos vaisius. Pasitelkus šį „testamentą“ bei kitus šaltinius, pranešime bandoma atskleisti jo „darbo“ metodus, amžininkų kovą su jo „dirbtuvės“ produkcija, galiausiai parodyti genealoginių tyrimų svarbą istorikams analizuojant su bajorystės įrodymais susijusius falsifikatus.

Teigiama, kad šis rotmistru bei Minsko vaivadijos teismų regentu besititulavęs bajoras iš pradžių tarnavo pas pasiturintį bajorą, advokatą, Vilniaus vaivadijos arklidininką (1765–1781) Benediktą Oganovskį, paskui nuomojosi iš jo palivarką. Skandalingasis arklidininkas, matyt, vadintinas F. Levkovičiaus „mokytoju“ ar bendru, nes už įvairius nusikaltimus (taip pat kaltintas dokumentų falsifikavimu) buvo nuteistas mirties bausme, bet padedamas Vilniaus vyskupo Ignoto Masalskio buvo išventintas į dvasininkus, o galiausiai iki gyvenimo pabaigos buvo uždarytas į vienuolyną. F. Levkovičius buvo daugpatys – vienu metu buvo vedęs net tris moteris. Siekdamas nesąžiningai užsidirbti aferistas įvairių Minsko vaivadijos vietovių miestiečiams ir valstiečiams, taip pat kai kuriems klebonams, dailininkams ir kt. kūrė falsifikuotus bajoriškus raštus – sandorius dėl valdų, bajoriškas genealogijas, valdovų privilegijas, herbus.

Tuo tikslu naudojo keturis valdovo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės „spaudus“. Falsifikatams sukurti naudojo ir įvairius originalius dokumentus, kurių gaudavo iš įvairių institucijų. F. Levkovičius netgi platino raštus, kuriuose kvietė valstiečius ir bajorus (matyt, neturinčius bajorystės dokumentų) atvykti pas jį pasiimti tokių raštų. 1786 m. balandį jis buvo sulaikytas vienoje iš Radvilų valdų Minsko vaivadijoje jos pareigūnų, kurie jį apkaltino skatinant valstiečius maištauti. Matyt, F. Levkovičiaus malone „bajorais“ tapę buvę jo klientai – valdiniai valstiečiai bei miestiečiai atsisakydavo atlikti prievoles. Tokie buvo ir Radoškovičiuose gyvenę Bildziukevičiai, kuriems F. Levkovičius parūpino išgalvotą bendrapavardžių vilniečių Bildziukevičių, kurių vyriškoji linija nutrūko trečioje kartoje XVIII a. pradžioje, genealogiją, „pratęsdamas“ ją iki XVIII a. ketvirtojo ketvirčio. Iš pradžių sulaikytasis dėl nusikaltimų prisipažino, tačiau savo parodymų atsisakė ir savo ruožtu apkaltino jį sulaikiusius asmenis neteisėtais veiksmais. Pastarieji Minsko pilies teismui pateikė konfiskuotus padirbtus spaudus, iš B. Oganovskio gautus karališkus antspaudus, kelis pluoštus jo ranka rašytų sufabrikuotų padirbtų ar pusiau užbaigtų rengti „XVII–XVIII a.“ raštų, daugiausia genealogijų su herbais. Tarp jų buvo ir dvi Bildziukevičių „genealogijos“. Jomis remiantis XIX a. pirmojoje pusėje kai kuriems Bildziukevičiams pavyko įtvirtinti savo bajorystę.

Tyrimas rodo, kad falsifikuodamas bajorystės „įrodymus“ F. Levkovičius naudojosi kai kurių bažnyčių klebonų (Radoškovičių RKB ir kt.) ir pavietų teismų (Minsko vaivadijos pilies teismo ir kt.) tarnautojų paslaugomis. Iš vienu jam reikėjo atitinkamų genealoginių liudijimų, o iš kitų – galimybės aktuoti kanceliarijoje padirbtus dokumentus. Jam pavyko sufalsifikuoti daugelį bajoriškų genealogijų. Pranešimo pagrindu publikuotame straipsnyje bus paskelbtas didelės apimties 1786 m. gegužės 5 d. dokumentas, kuriame užfiksuota kelios dešimtys tokių „bajorų“.

Tikėtina, kad savo „kūrybinę veiklą“ F. Levkovičius tęsė ir vėliau.

1 М. Корсақ, Публікацыя тэстаменту Мікалая Більдзюкевіча, падкамолага парнаўскага, *Архіва-рыус. Зборнік навукова-папулярных навідаванняў і артыкулаў*, Мінск, 2001, № 6, с. 59–65.

Falsyfikat „testamentu“ podkomorzego parnawskiego Mikołaja Tomasza Bildziukiewicza z 1704 r. – źródło dla poznania „warsztatu“ fałszerza dokumentów z koń. XVIII w. Floriana Lewkowicza

AIVAS RAGAUSKAS

Wydział Historyczny Uniwersytetu Wileńskiego,
Katedra Historii Starożytnej i Średniowiecznej,
starszy pracownik naukowy

W wystąpieniu analizie poddano zamieszczony w 2001 r. w białoruskiej publikacji naukowej „testament“² z 1704 r. podkomorzego parnawskiego Mikołaja Tomasza Bildziukiewicza, wnuka słynnego obrońcy twierdzy Stary Bychów (1702 r.), wójta wileńskiego, sekretarza królewskiego Tomasza Bildziukiewicza (+ 1649). Należy podkreślić, że w przeciwieństwie do tego, co twierdzili wydawcy, jest to falsyfikat – owoc twórczości działającego pod koniec XVIII w. w województwie mińskim fałszerza dokumentów, szlachcica Floriana Lewkowicza. W oparciu o ten „testament“ oraz inne źródła, w wystąpieniu podjęta została próba ujawnienia metod „pracy“ fałszerza, walki współczesnych z produkcją jego „warsztatu“, wreszcie ukazano wagę badań genealogicznych w ramach analizy falsyfikatów związanych z dowodami szlachectwa.

Ten tytułujący się rotmistrzem i rejentem sądowym województwa mińskiego szlachcic początkowo służył u zamożnego szlachcica, adwokata, koniuszego województwa wileńskiego (1765–1781) Benedykta Oganowskiego, później wynajmował od niego folwark. Owiany aurą skandalu koniuszy widocznie chyba może być nazywany „nauczycielem“ lub współnikiem F. Lewkowicza. Za różne przestępstwa (w tym oskarżenia o fałszowanie dokumentów) został skazany na karę śmierci, jednak przy pomocy biskupa wileńskiego Ignacego Massalskiego wyświęcono go na duchownego, aż wreszcie do końca życia zamknięto w klasztorze. F. Lewkowicz był wielożencem – jednocześnie miał aż trzy żony. Mając na celu zysk, mieszczanom i chłopom, jak również niektórym proboszczom, arty-

stom i in. mieszkańcom różnych miejscowości województwa mińskiego aferzysta fałszował dokumenty szlacheckie – traksakcje dotyczące posiadłości, genealogie szlacheckie, przywileje wielkksiążęce, herby.

W tym celu miał cztery „stemple“ władcy i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Do przygotowania falsyfikatów używał też oryginalnych dokumentów, które otrzymywał od różnych instytucji. F. Lewkowicz rozpowszechniał też pisma, w których zachęcał chłopów i szlachtę (widocznie nieposiadającą dowodów szlachectwa) do przybywania do niego w celu uzyskania różnych dokumentów. W kwietniu 1786 r. został zatrzymany w jednej z posiadłości Radziwiłłów w województwie mińskim przez jej urzędników, którzy oskarżyli go o zachęcanie chłopów do buntu. Widocznie dzięki uprzejmości F. Lewkowicza „szlachtą“ zostali jego byli klienci – podwładni chłopci i mieszczanie odmawiali wykonywania świadczeń. Tacy byli też z zamieszkali w Radoszkowicach Bildziukiewiczowie, dla których F. Lewkowicz zadbał o wymyśloną genealogię rodziny wilnian o nazwisku Bildziukiewiczowie, w przypadku których linia męska wygasła w trzecim pokoleniu na początku XVIII w., którą to genealogię „wydłużył“ do czwartego kwartału XVIII w. Początkowo zatrzymany przyznał się do popełnienia przestępstw, jednak później wyrzekł się swoich zeznań i oskarżył osoby, które go zatrzymały, o bezprawne działania. One zaś w sądzie grodzkim w Mińsku przedstawiły skonfiskowane podrobione stemple, otrzymane od B. Oganowskiego królewskie pieczęcie, kilka plików sporządzonych ręką Lewkowicza sfalszowanych i przygotowanych połowicznie dokumentów z „XVII–XVIII w.“, w większości genealogii z herbami. Wśród nich znalazły się też dwie „genealogie“ Bildziukiewiczów. W oparciu o nie w pierwszej połowie XIX w. niektórym Bildziukiewiczom udało się zatwierdzić swoje szlachectwo.

Badanie pokazuje, że fałszując „dowody“ szlachectwa F. Lewkowicz korzystał z usług proboszczów niektórych kościołów (Kościoła rzymskokatolickiego w Radoszkowicach i in.) i urzędników sądów powiatowych (sądu grodzkiego województwa mińskiego i in.). Od jednych potrzebował odpowiednich świadectw genealogicznych, od innych – możliwości wpisania sfalszowanych dokumentów do ksiąg kancelarii. Udało mu się sfalszować wiele genealogii szlacheckich. W artykule, który zostanie przygotowany na bazie wystąpienia, będzie zamieszczony dokument o znacznej objętości z 5 maja 1786 r., w którym odnotowano kilkadziesiąt takich przedstawicieli „szlachty“.

Możliwe, że swoją „działalność twórczą“ F. Lewkowicz kontynuował również później.

2 М. Корсак, Публікацыя тэстаменту Мікалая Більдзіюкевіча, падкаморага парнаўскага, *Архіварыус. Зборнік навукова-папулярных паведамленняў і артыкулаў*, Мінск, 2001, № 6, с. 59–65.

Veliuonos magdeburgijos falsifikatas (XVIII a. pab.)

KĘSTUTIS GUDMANTAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Pranešimas skiriamas „Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto I Barzdotojo“ (*Zygmunt I Brodaty*) 1443 m. Veliuonai tariamai suteiktai Magdeburgo teisių privilegijai. Iki šiol buvo žinomi du falsifikato nuorašai: seniausias išliko 1791 m. Raseinių (Žemaičių Kunigaikštystės) žemės teismo knygoje, antrasis – 1802 m. Veliuonos bažnyčios vizitacijos byloje. Neseniai mums pavyko surasti trečią nuorašą kiek anksčiau įvykusios Veliuonos bažnyčios vizitacijos bylos fragmente, kurį pagal popieriaus vandenženkliaus datuojame XVIII a. 10-ojo deš. pradžia.

Istoriografijoje egzistuoja du kraštutiniai požiūriai į Veliuonos falsifikatą: 1) nekritiškas, romantizuotas ir 2) pernelyg jį nuvertinantis, pozityvistinis. „1443 m. dokumento“ atsiradimas kartais siejamas su bažnyčios aplinka, tačiau akivaizdu, kad jo labiausiai reikėjo Veliuonos miestiečiams, XVIII a. pab. kovojuosiems dėl Magdeburgo teisų sugrąžinimo. Mat tuo metu miestiečiai nedisponavo valdovų privilegijomis, kurias pasisavinus kaltino gretimo Ilguvos dvaro šeimininkus Grincevičius (*Hryniewiczowie*).

Analizuojant falsifikato tekstą, matyti jo sąsajos su 1580 m. Stepono Batoro privilegija Veliuonai (veikiausiai jos grįstos reminiscencijomis), taip pat su lenkiškomis kronikomis; akivaizdus yra vietinės topografijos panaudojimas. Falsifikatas nagrinėtinas platesniame „sarmatų istorizmo“ kontekste, o jo kūrėjų pirmiausia derėtų ieškoti vietinėje žemaičių „literatų“ terpėje.

Falsyfiakt dokumentu nadania prawa magdeburgskiego Wielonie (kon. XVIII w.)

KĘSTUTIS GUDMANTAS

Instytut Literatury Litewskiej i Folkloru

Wystąpienie dotyczy rzekomego nadania Wielonie przez „Króla Polski i wielkiego księcia litewskiego Zygmunta I Brodatego“ w 1443 r. przywileju prawa magdeburgskiego. Dotychczas znane były dwa odpisy falsyfikatu: najstarszy zachował się w księdze sądu ziemskiego Rosień (Księstwa Żmudzkiego) z 1791 r., drugi – w aktach sprawy dotyczącej wizytacji kościoła w Wielonie w 1802 r. Ostatnio udało się znaleźć trzeci odpis we fragmencie sprawy dotyczącej nieco wcześniejszej wizytacji kościoła w Wielonie, który na podstawie znaków wodnych na papierze datujemy na początek lat 90. XVIII wieku.

W historiografii istnieją dwa skrajne poglądy na falsyfiakt z Wielony: 1) bezkrytyczny, wyidealizowany i 2) zbyt go niedoceniający, pozytywistyczny. Pojawienie się „dokumentu z 1443 r.“ niekiedy wiąże się ze środowiskiem kościelnym, oczywiście jest jednak, że najbardziej go potrzebowali mieszkańcy Wielony, walczący pod koniec XVIII w. o przywrócenie prawa magdeburgskiego. W tym czasie mieszczanie nie posiadali bowiem przywilejów władców, o zawłaszczenie których oskarżali właściciele sąsiedniego dworu Ilgów Hryniewiczów.

Analizując tekst falsyfikatu można dostrzec jego powiązania (najprawdopodobniej oparte na reminiscencjach) z przywilejem nadanym Wielonie w 1580 r. przez Stefana Batoro, a także z polskimi kronikami; oczywiście jest wykorzystanie lokalnej topografii. Falsyfiakt należy rozpatrywać w szerszym kontekście „historyzmu sarmackiego”, a jego twórców należy przede wszystkim szukać w lokalnym środowisku żmudzkich „literatów”.

Klastojimo bylos bajoriškame pilies teisme XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pirmojoje pusėje: nuo skundo iki realios bausmės

GITANA ZUJIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Pranešime, remiantis pilies teismų medžiaga, aptariama keletas aspektų: ką dažniausiai klastodavo eilinis bajoras (dokumentus, antspaudus, pinigus); kaip teisme vykdavo klastotės nustatymas bei kokie buvo įstatymo numatyti apsaugojimo būdai, siekiant išvengti klastočių; kokios bausmės buvo skiriamos už klastojimą.

Istoriografijoje daugiausiai tyrinėtos dokumentų klastojimo problemos – išskirti viešų ir privačių dokumentų klastočių tipai (Laimontas Karalius), priežastys, leidę klastotėms atsirasti ir plisti (Juliuszas Bardachas, Raimonda Ragauskienė), teismo proceso metu vartoti dalykiniai terminai (Andrejus Ryčkovas), nusikaltimo išaiškinimo atveju taikytos bausmės (Juliuszas Bardachas, Vytautas Andriulis, Andrejus Ryčkovas). Tačiau pagrindinis dėmesys šiuose tyrimuose daugeliu atvejų koncentruojamas į valdovo raštinės produkciją ir XV–XVI a. pirmąją pusę, laikotarpį dažnai baigiant Žygimanto Augusto valdymu. Todėl pranešime problemos tyrimą chronologiškai pratęsime bei aptarsime, kaip klastočių problemą sprendė XVI a. antrojoje pusėje įkurti pavietų pilies teismai. XVII a. viduryje prasidėję karai su rusais ir švedais tapo sąlygine tyrimų riba.

Tiesa, reikia pasakyti, kad ne visos klastojimo bylos patekdavo į pilies teismą. Dalį sprendė žemės, kaptūriniai, pakamario teismai. Taip pat Vyriausiasis Tribunolas, asesorių ar valdovo teismai. Ne visada skundas peraugdavo į bylą. Kartais pats nukentėjęs asmuo nematė reikalo inicijuoti teismo proceso, tik įrašydavo skundą į teismo knygas, kad neprarastų tokios galimybės ateityje. Neretai duomenys apie jau pradėtos bylos baigtį tiesiog neišlikę. Todėl šis tyrimas toli gražu neatskleis visuminio klastočių paveiklo. Į pilies teismą dažniausiai buvo kreipiamasi tiek dėl viešų, tiek dėl privačių dokumentų klastojimo. Viešiesiems dokumentams priskirtini šaukimai į teismą, kartais net Vyriausiąjį Tribunolą, vaznių liudijimai, reliacijos. Iš dažniausiai klastotų privačių dokumentų paminėtini testamentai,

skolos kvitai, valdos perdavimo ar dovanojimo dokumentai. Jeigu privačius dokumentus dažniausiai klastojo privatūs asmenys, tai viešus – tiek privatūs, tiek patys teismo pareigūnai. Klastojimo būdai – teksto taisymas, kai, pavyzdžiui, šaukime į teismą būdavo pakeičiama teismo data; originalaus teksto papildymas keletu eilučių; teksto, neatitinkančio realios situacijos, surašymas. Viešųjų dokumentų klastojimo priežastys – šiandienos terminais kalbant tai būtų korupciniai ryšiai, taip pat giminytės ryšiai bei aplaidus pareigų atlikimas, kai teismo pareigūnas, rašydamas reliaciją, nepatikrindavo iš suinteresuotų asmenų gautos informacijos, o tuomet nuo tokios reliacijos nukentėjusių asmenų būdavo apkaltinamas klastojimu. Pagrindinė privačių dokumentų klastojimo priežastis buvo asmeninės naudos siekimas. Skundai dėl klastojimo pasiekus teismą, įrodymais, kaip ir visose to meto bylose, turėjo rūpintis patys ieškovai. Pagrindiniais įrodymais buvo kiti dokumentai, liudytojų parodymai, priesaikos. Taip pat galėjo būti pateikiami rašysenos pavyzdžiai palyginimui, ar tikrai ginčytinas dokumentas rašytas ta pačia ranka. Teismas atsižvelgdavo į tai, ar ginčytinas dokumentas anksčiau buvo aktuo-tas teismo knygoje (toks aktavimas ne tik gelbėjo praradus dokumento originalą, bet, kaip matome, ir siekiant nustatyti jo patikimumą), ar patys ieškovai anksčiau jį pripažino ir turėjo iš jo naudos, ar dokumento tikrumą paliudija jį antspaudavę asmenys, ar kuri nors pusė yra pasiryžusi prisiekti, kad dokumentas yra tikras. Dažniausia bausmė už dokumentų klastojimą tiek pareigūnams, tiek privatiems asmenims taikyta pagal Trečiojo Lietuvos Statuto I skyriaus 16 straipsnį, tai yra mirties bausmė – sudeginimas. Kartais ji būdavo derinama su banicija. Retais atvejais pakeičiama nukirsdinimu. Pareigūnų atveju buvo vertinama, ar jie gavo tiesioginės naudos. Jeigu naudos teismas neįžvelgdavo, galėjo tiesiog pašalinti iš pareigų ir įkaltinti.

Žymiai rečiau pilies teismų knygoje aptinkamas antspaudo tikrumo kvestionavimas. Paties antspaudo suklastojimo, padirbimo atvejų nerasta nei vieno. Dažniau keliamas antspaudo prispaudimo teisėtumo klausimas. Nuo tokio neteisėto antspaudo panaudojimo turėjo iš dalies saugoti teismo knygų įrašai apie spaudą (signeto) užstatymą ar praradimą. Tačiau bylose falsifikatu dažniausiai būdavo pripažįstamas visas dokumentas su jame esančiais antspaudais, atskirai jų teisėtumo ir atsiradimo ant konkretaus dokumento būdų nesiaiškinant. Kartais antspaudus „atšaukdavo“ tariami antspauduotojai, teigdami, kad tokių dokumentų jie niekada netvirtino. Pasitaikydavo atvejų, kai teismas, pripažinęs dokumentą klastote, nurodydavo jo antspauduotojams kelti atskirą bylą.

Ypač retai pilies teismų knygoje aptinkami pinigų padirbinėtojai arba kaltinimai pinigų padirbimu. Atrodo, kad šios bylos buvo valdovo teismo prerogatyva, nes toks klastotojas buvo ne šiaip kriminalinis nusikaltėlis. Jis buvo laikomas išdaviku.

Sprawy o fałszerstwa w szlacheckim sądzie grodzkim w drugiej połowie XVI – w pierwszej połowie XVII w.: od skargi do rzeczywiście kary

GITANA ZUJIENĖ

Instytut Historii Litwy

W referacie, opartym na materiale sądów grodzkich, omawia się kilka aspektów: co zwykle fałszowała szeregowa szlachta (dokumenty, pieczęcie, pieniądze); w jaki sposób sąd wykrywał fałszerstwa, jakie przewidziane prawem metody ochrony stosowano w celu zapobiegania fałszerstwom; jakie kary wymierzano za fałszerstwa.

Najczęściej badanymi w historiografii problemami fałszowania dokumentów są rodzaje fałszerstw dokumentów publicznych i prywatnych (Laimontas Karalius), przyczyny, pozwalające na pojawienie się i rozprzestrzenianie fałszyfikatów (Juliusz Bardach, Raimonda Ragauskienė), terminy rzeczowe stosowane w postępowaniu sądowym (Andrejus Ryčkovas), kary nakładane w przypadku wykrycia przestępstwa (Juliusz Bardach, Vytautas Andriulis, Andrejus Ryčkovas). Jednak główny nacisk w tych badaniach kładzie się na produkcję kancelarii władcy i chronologicznie XV – pierwszą połowę XVI w., często kończąc na okresie panowania Zygmunta Augusta. Dlatego w referacie rozszerzymy chronologicznie badanie wskazanych kwestii i omówimy, jak problem fałszyfikatów rozwiązywały w drugiej połowie XVI w. powołane powiatowe sądy grodzkie. Wojny z Rosją i Szwecją w połowie XVII w. będą stanowić warunkową granicę badań.

Co prawda, należy powiedzieć, że nie wszystkie przypadki fałszerstw trafiały do sądu grodzkiego. Część była rozstrzygana przez sąd ziemski, kapturowy i podkomorski. Jak również Trybunał Główny, sądy asesorskie czy władcy. Nie zawsze na podstawie skargi wszczynano sprawę. Czasami sam pokrzywdzony nie dostrzegał potrzeby wszczęcia postępowania sądowego, a jedynie wpisywał skargę do ksiąg sądowych, aby nie stracić takiej możliwości w przyszłości. W wielu przypadkach dane, dotyczące wyniku rozpoznanej sprawy nie zachowały się. Dlatego badanie to jest dalekie od ujawnienia ogólnego obrazu fałszerstw. Do sądu grodzkiego najczęściej występowano zarówno w sprawie fałszowania dokumentów

publicznych, jak i prywatnych. Za dokumenty publiczne należy uznać wezwania do sądu, niekiedy nawet Trybunału Głównego, świadectwa, relacje woźnych. Do najczęściej fałszowanych dokumentów prywatnych należą testamenty, pokwitowania długów, dokumenty przeniesienia lub darowizny majątku. Podczas gdy dokumenty prywatne były w większości fałszowane przez osoby prywatne, dokumenty publiczne – zarówno przez osoby prywatne, jak i samych urzędników sądowych. Sposoby fałszowania – korekta tekstu, kiedy, na przykład, na wezwaniu do sądu zmieniano datę rozprawy; dodanie kilku wierszy do oryginalnego tekstu; spisanie tekstu, który nie odpowiada rzeczywistości. Przyczyną fałszowania dokumentów publicznych były, mówiąc dzisiejszym językiem, stosunki korupcyjne, a także związki pokrewieństwa oraz niedbałe wykonywanie obowiązków, gdy urzędnik sądowy nie sprawdzał informacji otrzymanych od zainteresowanych osób podczas pisania relacji, a następnie przez ofiary takiej relacji był oskarżany o fałszerstwo. Głównym powodem fałszowania dokumentów prywatnych była pogoń za osobistą korzyścią. Podobnie jak w przypadku wszystkich spraw w tamtym czasie, powodowie musieli sami zebrać dowody po tym, jak skarga dotycząca fałszerstwa trafiała do sądu. Główne dowody stanowiły inne dokumenty, zeznania świadków, przysięgi. Można było również podać przykłady pisma ręcznego, aby porównać, czy kwestionowany dokument został napisany tą samą ręką. Sąd brał pod uwagę, czy sporny dokument został uprzednio umieszczony w księgach sądowych (taki akt ratował nie tylko w razie utraty oryginału, ale, jak widać również w przypadku konieczności ustalenia jego wiarygodności), czy sami powodowie wcześniej go uznali i skorzystali, czy autentyczność dokumentu potwierdzają osoby, które go opatrzyły pieczęcią, lub czy któraś ze stron jest gotowa przysiąc, że dokument jest autentyczny. Najpowszechniejszą karą za fałszowanie dokumentów wymierzaną zarówno urzędnikom, jak i osobom prywatnym zgodnie z art. 16 rozdziału I Trzeciego Statutu Litewskiego była kara śmierci poprzez spalenie. Czasami łączono ją z banicją. Niekiedy zastępowana była ścięciem. W przypadku urzędników oceniano, czy otrzymali bezpośrednie korzyści. Jeżeli sąd nie dostrzegał korzyści, mógł po prostu usunąć osobę ze stanowiska i uwięzić.

Kwestionowanie autentyczności pieczęci jest znacznie rzadsze w księgach sądu grodzkiego. Nie stwierdzono przypadków sfalszowania samej pieczęci. Częściej poruszana jest kwestia legalności jej przyłożenia. Zapisy w księgach sądowych o zastawieniu lub utracie pieczęci (sygnetu) miały częściowo chronić przed takim nielegalnym jej użyciem. Jednak w postępowaniach cały dokument

z pieczęciami był zwykle uznawany za sfalszowany, bez wyjaśniania ich legalności i pojawienia się na konkretnym dokumencie. Niekiedy pieczęcie „unieważniali” rzekomi stemplariusze, twierdząc, że nigdy nie uwierzytelniali takich dokumentów. Zdarzały się przypadki, gdy sąd, po uznaniu dokumentu za fałszykat, polecał wszczęcie przeciwko stemplariuszom odrębnej sprawy.

Szczególnie rzadko w księgach sądów grodzkich spotyka się fałszerzy pieniędzy lub oskarżenia o podrabianie pieniędzy. Wydaje się, że sprawy te należały do prerogatyw sądu władcy, ponieważ taki fałszerz był nie tylko przestępcą. Był uznawany również za zdrajcę.

Vengrų–lenkų kronika – tobula klastotė?

RYSZARD GRZESIK

Lenkijos mokslų akademijos Slavistikos institutas

Vengrų–lenkų kronika, parašyta netrukus po 1227 m., tačiau prieš 1234 m. Haličo karaliaus Kolomano ir jo žmonos Salomėjos, Lešeko Baltojo dukters, Slavonijos dvare, panaudojant tris metraštininkui žinomus šaltinius. Tai *Chronica Ungarorum* (kurioje pastebime pradingusią XI a. antrosios pusės *Gesta Ungarorum*), vyskupo Hartvicko Šv. *Stepono legenda*, tačiau tai ligšioliniams leidėjams nežinoma jos versija, persidengianti su sutrumpintu Seitzo legendariaus tekstu bei *Chronica Polonorum*. Tai turėjo būti lenkų ir vengrų santykiams skirta kronika, sukurta Salomėjai ištekinamai už Haličo karaliaus Kolomano iš Arpadų dinastijos. Turėjo būti sukurta tarp 1214 m. ir 1218 m. pabaigos Krokuvos žemę valdančiuose sluoksniuose, kurie buvo suinteresuoti gerais santykiais su Vengrija bei šv. Stanislavo kulto, kaip idėjos vienijančios į kunigaikštystes suskaldytą Lenkiją, propagavimu. Tarp kitko, jiems priklausė kronikininkas ir Krokuvos vyskupas Vincentas Kadlubekas (*Wincenty Kadlubek*). Kronikai apie lenkų ir čekų santykius sukurti buvo panaudotas kažkoks senesnis Boleslovo Dosniojo laikus siekiantis šaltinis, veikiausiai aprašantis šio darbus iki 1076 m. vykusio karūnavimo, tačiau kurio asmuo [Boleslovo Dosniojo] sąmoningai buvo pašalintas. Tai padaryta tiksliai perkeliant įvykių chronologiją ir darant sugestiją, kad tai įvyko Boleslovo Narsiojo laikais. Tai suklaidino vengrų–lenkų kronikos skaitytojų kartas, kronikos, kuri savo lenkiškuoju pagrindu priėmė vengriškojo-lenkiškojo pasakojimo vaizdinį (paveikslą). Įvykdyta klastotė lėmė naujų istoriografinių faktų atsiradimą, iš kurių vėliau, po to kai vyrui mirus į Lenkiją grįžtanti Salomėja išvežė lenkų–vengrų kroniką, vaizduotė užvaldė Adelaidės asmuo bei mažesniu mastu lenkų bei vengrų kovos dėl karūnos faktas. Apie tą informaciją, vertintos kaip skirtingu laipsniu patikimi šaltinių faktai, diskutavo ištisos tyrėjų kartos. Ir niekas nesusiorientavo, kad diskutuoja apie faktus, kurių nebuvo. Nes tikrasis šaltinio faktas, atrodo, yra XIII a. pradžioje padaryta klastotė, kuria siekiama pašalinti Boleslovą Dosnijį. Klastotė, kuri pakeitė realybę, pateikdama naują jos suvokimą. Taigi tai tobula klastotė, kuri tapo nauju šaltinio faktu.

Leidiniai:

Chronica Hungaro-Polonica, pars. I (textus cum varietate lectionum). Ad codicum manu scriptorium fidem recensuit, praefatione notisque instruxit Béla Karácsonyi, Szeged, 1969 (*Acta Historica*, t. 26).

Martin Homza, *Uhorsko-polská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*, Bratislava, 2009 (tam też obszerna literatura).

Literatūra:

Ryszard Grzesik, *Kronika węgiersko-polska. Studia z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu*, Poznań, 1999 (ten žr. daugiau literatūros).

Ryszard Grzesik, *Chronica Polonorum as One of the Basic Sources of the Hungarian-Polish Chronicle, Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére*, red. Katalin Mária Kincses, Budapest, 2018, p. 157–162 (ten žr. daugiau literatūros).

Kronika węgiersko-polska – fałszerstwo doskonałe?

RYSZARD GRZESIK

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

Kronika węgiersko-polska, spisana krótko po 1227 r., ale przed rokiem 1234 na sławońskim dworze króla halickiego Kolomana i jego żony Salomei, córki Leszka Białego, wykorzystuje trzy znane kronikarzowi źródła. To *Chronica Ungarorum*, w której dostrzegamy zaginione *Gesta Ungarorum* z drugiej połowy XI w., Legenda św. Stefana pióra biskupa Hartwika, ale w wersji nieznaney dotychczasowym wydawcom, pokrywającej się ze skróconym tekstem Legendarza z Seitz oraz *Chronica Polonorum*. Musiała to być kronika poświęcona stosunkom polsko-węgierskim, ułożona dla Salomei, wydawanej za Kolomana, króla halickiego z dynastii Arpadów. Powstać musiała między 1214 r. a końcem 1218 r. w kręgach rządzących ziemią krakowską, zainteresowanych dobrymi stosunkami z Węgrami oraz propagowaniem kultu św. Stanisława jako idei spajającej rozbitą na dzielnice Polskę. Do nich należał m.in. kronikarz i biskup krakowski Wincenty Kadłubek. Do stworzenia kroniki o stosunkach polsko-węgierskich wykorzystano jakieś starsze źródło sięgające czasów Bolesława Szczodrego, chyba opisujące jego czyny sprzed koronacji dokonanej w 1076 r., którego osoba jednak została świadomie usunięta. Dokonano tego przez celowe przesunięcie chronologii wydarzeń i sugestię, że rozgrywały się one w czasach Bolesława Chrobrego. Zmyliło to generację czytelników Kroniki węgiersko-polskiej, która od swej polskiej podstawy przejęła obraz relacji węgiersko-polskich. Dokonane fałszerstwo spowodowało powstanie nowych faktów historiograficznych, z których wyobraźnię potomnych po wywiezieniu Kroniki węgiersko-polskiej przez wracającą do Polski po śmierci męża Salomeę zapłodniła osoba Adelajdy oraz w mniejszym stopniu polsko-węgierskiej rywalizacji o koronę. Nad informacjami tymi traktowanymi jako w różnym stopniu wiarygodne fakty źródłowe debatowały pokolenia badaczy. I nikt się nie zorientował, że dyskutuje o faktach, które nie miały miejsca. Bo rzeczywistym faktem źródłowym zdaje się być dokonane na początku XIII w. fałszerstwo mające na celu eliminację Bolesława Szczodrego. Fałszerstwo, które zmieniło rzeczywistość wprowadzając jej nowe postrzeżenie. A zatem fałszerstwo doskonałe, które stało się nowym faktem źródłowym.

Wydania:

Chronica Hungaro-Polonica, pars. I. (textus cum varietate lectionum). Ad codicum manuscriptorum fidem recensuit, praefatione notisque instruxit Béla Karácsonyi, Szeged 1969 (Acta Historica, t. 26).

Martin Homza, Uhorsko-polská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy, Bratislava 2009 (tam też obszerna literatura).

Literatura (wybór):

Ryszard Grzesik, Kronika węgiersko-polska. Studia z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu, Poznań 1999 (tam dalsza literatura).

Ryszard Grzesik, *Chronica Polonorum* as One of the Basic Sources of the Hungarian-Polish Chronicle, w: Hadi és más nevezetes történetek. Tanulmányok Veszprémy László tiszteletére, red. Katalin Mária Kincses, Budapest 2018, s. 157-162 (tam dalsza literatura).

Kur baigiasi skoliniai ir prasideda klastotės? Apie vėlyvųjų viduramžių metraštininkų rašymo įpročius

JACEK SOSZYŃSKI

Lenkijos mokslų akademijos
L. ir A. Birkenmajerių mokslo istorijos institutas

Autorius stengiasi atsakyti į viduramžių istoriografijos tyrimų požiūriu svarbų klausimą – nuo kurio momento galima kalbėti apie naują, savarankišką autoriaus būtį, anų laikų kronikininkų visuotinio vieni iš kitų skolinimosi ne tik turinio, bet ir ištisų teksto fragmentų kontekste. Taip pat keliamas klausimas, kada tokio pobūdžio skoliniai, atsižvelgiant į viduramžių autorių įpročius, laikytini teisėtu kompiliavimu, o kada jie tampa smerktina klastote. Tai svarstoma remiantis keturiais istoriografiniais tekstais, parašytais nuo XIII–XIV a. sandūros iki XV a. pirmosios pusės – dviem martyninėmis kronikomis (*cronicae martinianae*) [turima omenyje Martyno Polako kronikos sekiniai], kurių viena kilusi iš Prancūzijos, o kita – Kelno, taip pat Karaliaučiaus universalija kronika bei Universalija kronika, saugoma Varmijos arkivyskupijos archyve Olštynė. Visi šie keturi tekstai dideliu mastu yra paremti Martyno Polako (*Martinus Oppaviensis, Martinus Polonus*) kronika; kartais tokiu laipsniu, kad net buvo su ja painiojami. Pranešimo autorius, svarstydamas skolinių pobūdį bei atskirų dalių (visumų) ideologinę ar politinę mintį, prieina prie išvados, kad ne kompiliacinio darbo technika, labai dažnai atvedanti prie žirklių ir klijų metodo, lemia, ar konkretus veikalas yra pirminis, tik papildytas kūriny, ar yra naujas, savarankiškas autorinis veikalas ar tai tiesiog klastotė. Pranešimo autorius daro išvadą, kad galiausiai viską lemia kronikininko intencijos.

Gdzie się kończy zapożyczenie a zaczyna fałszerstwo? O praktykach pisarskich kronikarzy późnośredniowiecznych

JACEK SOSZYŃSKI

Instytut Historii Nauki
im. L. i A. Birkenmajerów Polskiej Akademii Nauk

Autor stara się odpowiedzieć na istotne z punktu widzenia badań nad historiografią średniowieczną pytanie od którego momentu możemy mówić o nowym, samodzielnym bycie autorskim w kontekście powszechnego w owych czasach zapożyczania treści i całych fragmentów tekstu przez jednych kronikarzy od drugich. Stawia również pytanie kiedy zapożyczenia tego rodzaju są uprawnionym w świetle średniowiecznych obyczajów autorskich kompilowaniem a kiedy stają się nagannym fałszerstwem. Rozważania te prowadzone są na podstawie czterech tekstów historiograficznych spisanych od przełomu XIII i XIV wieku do pierwszej połowy XV wieku – dwóch kronikach martyniańskich, z których jedna powstała we Francji a druga w Kolonii – oraz Królewskiej kroniki uniwersalnej i Kroniki uniwersalnej zachowanej w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie. Wszystkie te cztery teksty są w dużej mierze oparte na Kronice Marcina Polaka; niekiedy do tego stopnia, że były z nią mylone. Rozważając charakter zapożyczeń oraz wydzwięk ideologiczny lub polityczny poszczególnych całości autor referatu dochodzi do wniosku, że to nie technika pracy kompilatorskiej, sprowadzająca się bardzo często do metody nożyczek i kleju, decyduje o tym czy dany utwór jest pierwotnym utworem zaopatrzonym jedynie w uzupełnienia, czy jest nowym, samodzielnym dziełem autorskim, czy wręcz fałszerstwem. Autor referatu konkluduje, że w ostatecznym rozrachunku przesądzają o tym intencje kronikarza.

Išrašas iš Vitikingo kronikos – XVIII a. politinė polemika, įvilкта į istorinį rūbą

JERZY KALISZUK

Lenkijos mokslų akademijos L. ir A. Birkenmajerių mokslo istorijos institutas

Pranešimas skirtas trumpo Didžiojo seimo laikų politinio pamfletu pavadinto *Wypis z kroniki Witykinda tłumaczony przez Grzegorza a Słupia, Decretorum Doktora, opata świętokrzyskiego, który żył około Roku 1375, z Autografu w Bibliotece na Łysej Gorze nayduiącego się* analizei. Pamfletu turinys yra škicuotas (apmestas) remiantis Lenkijos „pasakine istorija“ ir pasakoja apie kunigaikščių vykdytus teismus aukštiesiems pareigūnams – Drapivorui ir Vichropendai. Iš tiesų tai buvo į istorinį rūbą įvilкта politinė polemika. Vis dėlto įdomu yra tai, kad kronikos pavadinime pateikta detalių, liudijančių, kad buvo susipažinta su viduramžių laikų Šv. Kryžiaus vienuolyno bibliotekos knygų rinkiniu.

Wypis z kroniki Witykinda - XVIII-wieczna polemika polityczna w kostiumie historycznym.

JERZY KALISZUK

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN

Referat poświęcony jest analizie krótkiego pamfletu politycznego z czasów Sejmu Wielkiego, zatytułowanego „Wypis z kroniki Witykinda tłumaczony przez Grzegorza a Słupia, Decretorum Doktora, opata świętokrzyskiego, który żył około Roku 1375, z Autografu w Bibliotece na Łysej Gorze nayduiącego się“. Treść tego tekstu oparta została na kanwie „dziejów bajecznych“ Polski i dotyczy sądów książęcych nad wyższymi urzędnikami: Drapiworem i Wichropędem. W istocie była to polemika polityczna w kostiumie historycznym. Interesujące jest natomiast podanie w tytule szczegółów, świadczących o rzeczywistej znajomości średniowiecznego księgozbioru świętokrzyskiego.

Apsirikimas ar sąmoninga manipuliacija? XVII a. Lietuvos kunigaikščių giminų genealoginė propaganda kaip bandymas klastoti savo giminės pradžios viziją

JAKUB ROGULSKI

Krokuvos Jogailos universitetas

XVI a. pabaiga ir XVII a. pirmoji pusė yra laikotarpis, kuriame pastebimas išaugęs daugelio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų giminų susidomėjimas savo genealogija. Tai nebuvo atsitiktinumas – Liublino unija ir jos pasėkoje Lenkijos karalystės ir Lietuvos politinių tautų integracija lėmė, kad Lietuvos didikų giminės privalėjo iš naujo apibrėžti savo rangą visoje Abiejų Tautų Respublikos elito hierarchijoje. Viena iš pagrindinių priemonių kuriant (formuojant) giminės padėtį (poziciją, statusą), buvo kilmės (garsumo, puikumo) propaganda. Tai buvo iš tikrųjų svarbu, nes Lenkijos Karalystės bajorijos žinios apie Lietuvos bajorų kilmę buvo labai ribotos. Dėl to lietuviškos giminės ne tik pradėjo naudoti naujus giminės ženklus (prievežčius, titulus, herbus), be taip pat surašinėjo savo genealogijas – viso to tikslas buvo paskleisti žinią apie jų garsią kilmę. Iš dabartinių žinių apie genealogiją perspektyvos, tuose veiksmuose būdavo gausu rimtų klaidų, ypač santykių su seniausiais giminės istorijos laikais. Šiame pranešime analizuojami tokie atvejai, siekiant atsakyti į du klausimus: 1) kiek tos klaidos radosi dėl savo giminės istorijos nežinojimo ir kiek – tai buvo sąmoningos manipuliacijos įrankis - apskaičiuota klastotė išaukštinti (pakelti) giminės rangą?; 2) jei tie veiksmai turėjo klastojimas pobūdį, kokios buvo tikrosios priežastys, griebtis tokio tipo priemonių?

Sanguškos, iš Gediminaičių kilusi Lietuvos didikų giminė, yra pirmas pranešime analizuojamas atvejis. Ši giminė paliko išskirtinės svarbos paminklą, kuris leidžia labai nuodugnai iširti tos giminės genealoginę sąvimonę XVII a. pradžioje. Tai ranka surašyta genealogija, kurią 1625–1634 m. asmeniškai parengė Samuelis Šimonas Sanguška, giminės jaunesnės šakos – Kovelio, turėjusios valdas rytiniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasienyje (Smalėnuose), atstovas. Tekste pateikiama klaidinga Sanguškų giminės kilmės istorija, nes giminės pirmtaku nurodomas Liubartas Gediminaitis, nors iš tikrųjų juo buvo kunigaikštis Sanguška,

Fiodoro Algirdaičio sūnus. Tačiau Samuelis Šimonas buvo taip įsitikinęs klaidinga kilmė, kad tiesiog pasiskelbė esąs „Liubartaitis“. Taigi galima manyti, kad gyvenamas toli nuo giminės lizdo, jis nežinojo savo giminės seniausios istorijos ir dėl to padarė klaidą „iš nežinojimo“. Tačiau ši hipotezė neatlaiko akistatos su senesnei giminės šakai priklausančių Sanguškų iš Voluinės Koširo, XVII a. pradžioje savo ruožtu pasiskelbusių „Algirdaičiais“, genealogine propaganda. Tokiu būdu jie įrodė, kad giminės atmintyje išsaugota (išlaikyta) tiesą atitinkanti giminės kilmės vizija. Samuelis Šimonas, palaikydamas artimus ryšius su savo giminaičiais iš Voluinės, turėjo žinoti tą tradiciją. Dėl to jo veiksmus derėtų pripažinti sąmoningu giminės istorijos klastojimu, siekiant gauti tam tikros konkrečios naudos.

Antrasis šiame pranešime analizuojamas atvejis yra susijęs su Višnioveckiais. Tiesa šios giminės kilmė iki šiol nėra vienareikšmiškai nustatyta, vis dėlto daug kas rodo tai, kad jie buvo iš Riurikaičių dinastijos kilę rusėnai. To įrodymu gali būti faktas, kad net iki XVII a. pradžios ši giminė jokia forma nepademonstravo savo kilmės iš Gediminaičių, kai tuo tarpu kitos tokios kilmės giminės, kaip antai Sanguškos, Čartoriskiai ar Sluškos, ėmė naudoti Vyčio herbą, o kartais netgi prieveždį „iš Lietuvos kunigaikščių“. Tai, kad Višnioveckiai tokių ženklų neturėjo gali rodyti, kad ir čia gimininė kilmės tradicija išlaikė tiesą atitinkantį žinojimą apie Riurikaitiškas šaknis. Dėl to XVII a. 3-iajame ir 4-ajame dešimtmėčiais Višnioveckių vykdyta genealoginė propaganda vienareikšmiškai pasirodė kaip klastojimas siekiant pagrįsti *namų* kilmę iš Kaributo Gediminaičio. Tuo metu Višnioveckiai pasiskelbė esantys „Kaributais (Kaributaičiais)“, taip pat „Kaributu“ pavadino savo senąją linijinį herbą, o Vytį ėmė naudoti kaip antrą giminės herbą.

Reikia pažymėti, kad aptariamam laikotarpiu Sanguškų ir Višnioveckių dinastinė kilmė niekam nekėlė jokių abejonių, ginčytinu klausimu buvo tik protoplasto asmuo. Dar daugiau, ne visos lietuviškos giminės matė poreikį klastoti savo kilmę ir akceptavo savą kilmės tradiciją (kaip antai Čartoriskiai). Taigi, kas paskatino Sanguškas (iš jaunesnės linijos) ir Višnioveckius taip atvirai manipuluoti savo kilmė? Atrodo, kad taip įvyko dėl jų kilmės tradicijų nesuderinamumo su informacija esančia senuose lenkiškuose heraldikos ir genealogijos kūriniuose, kurie XVI a. antroje pusėje tapo pagrindiniu bajorų genealoginių žinių šaltiniu visoje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje. Kadangi abejais analizuotais atvejais pažymėtini neatitikimai kai kalbama apie giminės atmintyje įsitvirtinusį pirmtaką ir tą, kuris nurodytas Bartošo Paprockio (*Bartosz Paprocki*) herbinyuose. Siekdamas užimti deramą rangą ir išsaugoti teisę į kunigaikščio titulą, Lietuvos didikų giminės turėjo

pašalinti šiuos neatitikimus bei suderinti savą tradiciją ir atmintį su įpareigojančia informacija populiariose kronikose bei herbynuose. Tik tokie veiksmai garantavo visišką propagandinę sėkmę, kurios esmė buvo įtikinti visą Abiejų Tautų Respublikos visuomenę, įskaitant Lenkijos bajoriją, puikiomis lietuvių kunigaikščių giminių dinastinėmis šaknimis.

Pomyłka z niewiedzy czy świadoma manipulacja? Propaganda genealogiczna litewskich rodzin książęcych z XVII w. jako próba zafalszowania wizji początków własnej rodziny

JAKUB ROGULSKI

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Schyłek XVI wieku i pierwsza połowa XVII w. stanowi okres, w którym odnotowujemy wzrost zainteresowania wielu rodzin szlacheckich Wielkiego Księstwa Litewskiego własną genealogią. Nie było to przypadkiem – unia lubelska i następująca w jej skutek integracja narodów politycznych Korony i Litwy sprawiła, że rodziny litewskie musiały na nowo określić swoją rangę w hierarchii elit całej Rzeczypospolitej. Jednym z kluczowych narzędzi budowania pozycji rodziny była propaganda świetności pochodzenia, co było o tyle istotne, że wiedza szlachty koronnej o pochodzeniu szlachty litewskiej była mocno ograniczona. Dlatego też rodziny litewskie nie tylko wprowadzały nowe znaki rodowe (przydomki, tytuły, herby), ale też spisywały własne genealogie – wszystko to miało na celu upowszechnić wiedzę o ich świetnym pochodzeniu. Z punktu widzenia współczesnej wiedzy genealogicznej – działania te bywały obciążone poważnymi błędami, szczególnie w odniesieniu do najdawniejszych dziejów rodowych. Niniejszy referat ma na celu analizę takich przypadków w celu udzielenia odpowiedzi na dwa pytania: 1) na ile te błędy wynikały z niewiedzy o własnej historii, a na ile stanowiły narzędzie świadomej manipulacji – fałszerstwa obliczonego na podniesienie rangi rodziny? 2) jeśli te działania miały charakter fałszerstwa, jakie były rzeczywiste powody sięgnięcia do tego typu środków?

Sanguszkowie, litewska rodzina Giedyminowego pochodzenia, stanowi pierwszy analizowany w referacie przypadek. Rodzina ta pozostawiła po sobie zabytek unikatowej wagi, pozwalający dokładnie rozpoznać świadomość genealogiczną tej rodziny na początku XVII w. Jest to rękopiśmienna genealogia sporządzona w latach 1625–1634 osobiście przez Symeona Samuela Sanguszkę, przedstawiciela młodszej gałęzi rodziny, kowelskiej, która posiadała majątki na wschodnich rubieżach Wielkiego Księstwa Litewskiego (Smolany). Tekst ten zawiera błędny rodowód Sanguszków, gdyż jako protoplastę rodu wskazuje

Lubarta Giedymowicza, podczas gdy był to książę Sanguszko, syn Fiodora Olgierdowicza. Symeon Samuel był jednak tak przekonany do błędnego rodowodu, że ogłosił się wprost mianem „Lubartowicza”. Można więc sądzić, że mieszkając daleko od gniazda rodowego, nie znalazł on najdawniejszych dziejów swojego rodu i stąd popełnił pomyłkę „z niewiedzy”. Hipoteza ta jednak nie wytrzymuje konfrontacji z propagandą genealogiczną starszej gałęzi rodziny, Sanguszków z Koszyra na Wołyniu, którzy na początku XVII w. ogłosili się z kolei „Olgierdowiczami”. W ten sposób dali oni dowód, że w pamięci rodzinnej przechowała się zgodna z prawdą wizja pochodzenia rodziny. Symeon Samuel, utrzymując bliskie relacje ze swoimi wołyńskimi krewniakami, musiał znać tę tradycję. Dlatego też jego działania należy uznać za świadome fałszowanie dziejów rodzinnych w celu osiągnięcia pewnych konkretnych korzyści.

Drugi analizowany w referacie przypadek stanowią Wiśniowieccy. Rodowód tej rodziny co prawda nie został dotąd jednoznacznie rozstrzygnięty, wiele jednak wskazuje na to, że posiadali oni ruskie, Rurykowe pochodzenie. Dowodem na to może być fakt, że aż do początku XVII w. rodzina ta w żaden sposób nie zmanifestowała swojego Giedymowiczego pochodzenia, podczas gdy inne rodziny o takim rodowodzie – jak np. Sanguszkowie, Czartoryscy czy Słuccy – sięgnęły po herb Pogoń, a czasami nawet po przydomek „z książąt litewskich”. Brak takich znaków u Wiśniowieckich może wskazywać, że i tutaj tradycja rodzinna przechowywała zgodną z prawdą wiedzę o Rurykowych korzeniach. Dlatego też propaganda genealogiczna, którą Wiśniowieccy podjęli w latach 20. i 30. XVII w., jawi się jednoznacznie jako fałszerstwo mające wykreować pochodzenie domu od Korybuta Giedymowicza. Wtedy to Wiśniowieccy ogłosili się „Korybutami (Korybutowiczami)”, takim też mianem określili swój dawny kreskowy znak herbowy, a także sięgnęli po Pogoń jako drugi herb rodziny.

Należy zaznaczyć, że w omawianym okresie dynastyczność pochodzenia Sanguszków i Wiśniowieckich nie wzbudzała u nikogo wątpliwości, a kwestią sporną była wyłącznie postać protoplasty. Co więcej, nie wszystkie rodziny litewskie widziały potrzebę fałszowania rodowodu i akceptowały własną tradycję rodzinną (np. Czartoryscy). Cóż więc skłoniło Sanguszków (z młodszej linii) i Wiśniowieckich do tak wyrazistej manipulacji własnym pochodzeniem? Wydaje się, że było to spowodowane niezgodnością ich tradycji rodzinnych z przekazem staropolskich dzieł heraldyczno-genealogicznych, które w II poł. XVI w. stały

się fundamentalnym źródłem wiedzy genealogicznej szlachty w całym państwie polsko-litewskim. W obu analizowanych przypadkach odnotowujemy bowiem rozbieżności jeśli chodzi o protoplastę utrwalonego w pamięci rodzinnej a tym wskazanego np. przez Bartosza Paprockiego w jego herbarzach. Dążąc do zdobycia odpowiedniej rangi i zachowania prawa do godności księżęcej, rodziny litewskie musiały usunąć te rozbieżności i uzgodnić własną tradycję i pamięć z przekazem obowiązującym w popularnych kronikach i herbarzach. Tylko takie działanie gwarantowało pełen sukces propagandowy polegający na przekonaniu całego społeczeństwa Rzeczypospolitej, w tym polskiej szlachty, do znakomitych dynastycznych korzeni litewskich rodzin książęcych.

Matas Pretorijus – falsifikatorius ar plėtotojas. Vedyvuičio ir Brutenio legenda

INGĖ LUKŠAITĖ

Pranešime nagrinėjamas Mato Pretorijaus kūrinio *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* (*Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*) fragmento – Vedyvuičio¹ ir Brutenio legendos – paties M. Pretorijaus nurodyti ir galimi šaltiniai, aiškinamasi, koks buvo M. Pretorijaus autorinis įnašas į jos siužetą, aptariamas legendos kultūrinis ir politinis vaidmuo *Deliciae Prussicae* veikalė.

Ši legenda buvo vienas pretekstų XIX–XX a. pirmosios pusės istorikams M. Pretorijaus veikalą priskirti menkavertei veikalų grupei, laikomai falsifikacijų ir pramanų rinkiniu, nepatikima istorine informacija. XXI a. pradžioje Prūsijos istoriografijos vertinimus apibendrinio ir kiek koreguotą požiūrį į juos pasiūlė Arno Mentzelis-Reuters'as. Jo nuomone, Prūsijos krašto istorijos, apimančios ir senovės Prūsijos laikus, žanro formavimasis išgyvenęs kelias stadijas: „Iš esmės ši literatūrinį procesą, apie kurį čia kalbame, galima apibūdinti šiais raktiniais žodžiais: *Ordino kronikos, melų kronikos, mokslinės krašto istorijos*.“² „Melų kronikų“ grupei priskiriami Erazmo Stellos, Simono Grunau, iš dalies Kasparo Hennenbergerio, Mato Pretorijaus veikalai. Šiuos kūrinius jungė siekis parašyti senovės prūsų iki Vokiečių Ordino nukariavimų istoriją, telkti dėmesį ne tik į politinę istoriją, kuri vyravo istoriografijoje iki pat XX a. vidurio, bet ir prūsų genčių kilmę, tautos kultūrą. Tai buvo nauja ir dažniausiai istorikams nepriimtina, kadangi keitėsi tyrimo objektas, buvo remiamasi kitais šaltiniais, buvo ieškoma ir tebeieškoma kitų tyrimų metodų.

M. Pretorijus nurodė pasakojamos legendos šaltinius. Jis nuosekliai surinko žinias iš XV–XVII a. rankraščių ir knygų. Prie jau plačiai žinomų E. Stellos, S. Grunau, K. Hennebergerio veikalų dar turime pridėti šiuo metu nežinomą

1 Renkamės M. Pretorijaus rankraštyje užrašytą asmenvardžio formą.

2 Arno Mentzel-Reuters, Von der Ordenschronik zur Landesgeschichte – Die Herausbildung der altpreussischen Landeshistoriographie im 16. Jahrhundert, *Kulturgeschichte Ostpreußens in der Frühen Neuzeit*, herausgegeben von Klaus Garber, Manfred Komorowski und Axel E. Walter, Tübingen, 2001, S. 582.

Elko / Lyko burggrafo ir apskrities valdytojo Joachimo Rosenzweigo rankraštį *Rapsodien* (*Rapsodijos*), K. Hennenbergerio šiuo metu nežinomą veikalą *Prussia vetus* (*Senoji Prūsija*) ir tik iš dalies žinomą Jono Bretkūno *Chronicon des Landes Preussen* (*Prūsijos krašto kroniką*).

Iš M. Pretorijaus nuorodų paaiškėja, kad Vedyvuičio ir Brutenio legenda buvo labai plačiai paplitusi XVI–XVII a. Prūsijos istoriografijoje. Joje ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriografijoje buvo pasakojami skirtingi legendos variantai. Legendos papildymai M. Pretorijaus kūrinyje, palyginus su esančia S. Grunau kronikoje, dažniausiai paimti iš J. Rosenzweigo ir J. Bretkūno.

M. Pretorijus teikia platųjį Vedyvuičio ir Brutenio bei gausių palikuonių (sūnų bei žentų) legendos variantą, surinkęs legendos siužetus ar jo fragmentus iš XV–XVII a. kronikų ir istorikų darbų. M. Pretorijus neperima surinktų žinių mechaniškai, jas aptaria, apsvarsto jų tikėtinumą ir pasako savo nuomonę, tokiu būdu legendą autorizuoja. Jis savaip perpasakoja kai kuriuos legendos siužeto fragmentus ir net kai kuriuos papildo, susieja kai kuriuos Vedyvuičio palikuonis su žinomais istoriniais asmenimis, pvz., su Herkumi Mantu. Ne vieną pavadinimą jis aiškina lietuvių kalbos žodžių prasmėmis. M. Pretorijus pasakoja tokį legendos variantą, kuris pagrindžia prūsocentrišką pirmųjų Prūsijos ir Lietuvos valstybių valdovų ir valstybių kilmę. *Prūsijos įdomybėse, arba Prūsijos regykloje* legenda atlieka centrinį vaidmenį, kai M. Pretorijus pasakoja prūsų istorijos pradžią: legenda aiškina prūsų genčių kilmę, valstybės kūrimo aplinkybes, prūsų žemių susiskaidymą. Jos personažai atlieka kultūrinių herojų vaidmenį: nustato valdovo ir vyriausiojo dvasininko politines ir kultūrinis misijas, jie kuria įstatymus, teisėtvarą, nustato visuomenės sandarą, tikybos platinimą ir apeigas, dvasininkų pareigas, papročius, pateikia midaus ir alaus gamybos receptus, kuria kultūrinį kraštovaizdį: stato kai kurias Prūsijos pilis. Legendą M. Pretorijus susieja su plačiu Mažosios (Prūsų) Lietuvos baltiškųjų gyventojų gyvenimo būdo, papročių ir tikėjimo aprašymais, visa tai pateikdamas kaip prūsų kultūros apibūdinimą.

M. Pretorijus ėjo jau pramintu viduramžių kronikininkų keliu, kai genčių, valstybių, miestų istorijos buvo pradedamos legendinių personažų veiklos aprašymais, tikint, kad tai yra realios tikrovės dalis. Ankstyvųjų naujųjų laikų istoriografijoje XVI–XVII amžiai jau buvo kryžkelės laikas, kai pradėta skirti legendas ir tikrovės įvykių pasakojimus. M. Pretorijus kelia klausimą, ar pasakojimas apie Vedyvuitį ir Brutenį esąs legenda, ir pats atsako, kad tai ne legenda, o senovės prūsų istorijos dalis. Jis bando įlydyti legendą į realią istoriją, rašomą iš rašytinių šaltinių.

Neigiamam M. Pretorijaus rankraščio vertinimui buvo ir tebėra daug priežasčių: pirmiausia įtarumą kelė pagrindinis dėmesys senovės prūsų kultūrai, bandymas tirti tai, kam tuo metu dar nebuvo šaltinių, kadangi dar nebuvo susiformavusios lyginamoji kalbotyra, archeologija; ypač didelis autoriaus dėmesys prūsų kultūrai, kurie rašytinės istorijos laikais jau buvo nukariauti ir jų dauguma tapo žemutiniu visuomenės sluoksniu, iš dalies ir autoriaus neigiamas požiūris į Vokiečių Ordino vaidmenį prūsų istorijoje, platus sakytinės informacijos panaudojimas ir, kas tuo metu buvo būdinga, perdėtas heuristinis požiūris kiek galima plačiau aprašyti visumą, pasitelkiant įvairiausių autorių nuomones, jas pateikiant skaitytojui kaip mokslo žinių sandaugą. Apibendrinami XVI–XVII a. istoriografija, pasakojančią Vedyvuičio ir Brutenio bei jų palikuonių legendą, galime teigti, kad A. Mentzelio-Reuters'o apibūdintose stadijose „melų kronikose“ buvo pradėjusi formuotis atskira istoriografijos atšaka, pagrindinį dėmesį sutelkianti tuo metu jau bebaigiančios išnykti prūsų tautos istorijai.

Mateusz Pretoriusz – falsyfikador czy promotor. Legenda Wedywuita i Brutena

INGĖ LUKŠAITĖ

W wystąpieniu analizowane są wskazane przez samego Mateusza Pretoriusza oraz możliwe źródła fragmentu jego dzieła *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* – legendy Wedywuita¹ i Brutena, wyjaśnia się, jaki był wkład autora w jej fabułę, omawia rolę kulturową i polityczną legendy w dziele *Deliciae Prussicae*.

Legenda ta stanowiła jeden z pretekstów dla historyków XIX – pierwszej połowy XX w. zaliczyć dzieło M. Pretoriusza do grupy dzieł słabych, traktowanych jako zbiór falsyfikacji i wymysłów, zawierających niewiarygodne informacje historyczne. Na początku XXI w. historiografię Prus uogólnił i nieco skorygowany pogląd zaproponował Arno Mentzel-Reuters. W jego opinii, kształtowanie się gatunku podejmującego temat historii Prus, obejmującej również czasy dawne, przeszło kilka etapów: „W zasadzie proces literacki, o którym tu mówimy, można scharakteryzować takimi oto słowami kluczowymi: *kroniki zakonu, kroniki kłamstw, naukowe historie regionu*.“² Do grupy „kronik kłamstw“ zalicza się dzieła Erazmusa Stelli, Simona Grunau'a, częściowo Caspara Hennebergera, Mateusza Pretoriusza. Dzieła te łączyło dążenie do napisania historii Prusów przed podbojami zakonu niemieckiego, skupienie się nie tylko na historii politycznej, która w historiografii dominowała aż do połowy XX w., ale też na pochodzeniu plemion pruskich, kulturze narodu. To było nowe i najczęściej nieakceptowane przez historyków, gdyż zmieniał się przedmiot badań, opierano się na innych źródłach, poszukiwano i nadal się poszukuje innych metod badawczych.

M. Pretoriusz wskazał źródła opowiadanej legendy. Konsekwentnie zebrał informacje z rękopisów i książek z XV–XVII w. Do powszechnie znanych dzieł E. Stelli, S. Grunau'a, C. Hennebergera powinniśmy dodać nieznaną w chwili

1 Przyjmujemy pisownię nazwy osobowej M. Pretoriusza.

2 Arno Mentzel-Reuters, Von der Ordenschronik zur Landesgeschichte – Die Herausbildung der altpreussischen Landeshistoriographie im 16. Jahrhundert, *Kulturgeschichte Ostpreußens in der Frühen Neuzeit*, herausgegeben von Klaus Garber, Manfred Komorowski und Axel E. Walter, Tübingen, 2001, S. 582.

obecnej rękopis burgrabi Elku i zarządcy regionu powiatu Joachima Rosenzweiga *Rapsodien*, nieznane obecnie dzieło C. Hennebergera *Prussia vetus* i jedynie częściowo znaną *Chronicon des Landes Preussen* Jonasa Bretkūnasa.

Ze wskazówek M. Pretoriusza wynika, że legenda Weydywuita i Brutena była szeroko rozpowszechniona w historiografii Prus XVI–XVII w. Jej wariant różnił się jednak od legendy, zawartej w historiografii Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jej uzupełnienia w dziele M. Pretoriusza, w porównaniu z zawartą w kronice S. Grunau'a, najczęściej pochodzą od J. Rosenzweiga i J. Bretkūnasa.

Po zebraniu wątków lub fragmentów legendy z kronik i prac historycznych z XV–XVII w. M. Pretoriusz przedstawia rozszerzony wariant legendy Weydywuita i Brutena oraz licznych potomków (synów i zięciów). Nie przejmując jednak zebranych informacji mechanicznie, ale je omawia, rozważa ich prawdopodobieństwo i wyraża własną opinię, w taki sposób autoryzując legendę. Na swój sposób opowiada niektóre fragmenty fabuły, a niektóre uzupełnia, wiąże poszczególnych potomków Weydywuita ze znanymi postaciami historycznymi, np., z Herkusem Monte. Niejedną nazwę objaśnia stosując znaczenia wyrazów litewskich. M. Pretoriusz opowiada taki wariant legendy, który uzasadnia prusocentryczne pochodzenie pierwszych władców Prus i Litwy oraz tych państw. W *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* legenda odgrywa główną rolę, gdy M. Pretoriusz opowiada początek historii Prusów: objaśnia pochodzenie plemion pruskich, okoliczności tworzenia państwa, podział ziem pruskich. Jej postaci odgrywają rolę bohaterów kulturowych: określają misje polityczne i kulturalne władcy i najwyższego duchownego, tworzą ustawy, porządek prawny, określają ustrój społeczny, sposoby szerzenia wiary i obrzędy, obowiązki duchowieństwa, zwyczaje, podają receptury produkcji miodu i piwa; tworzą krajobraz kulturowy: wznoszą niektóre zamki pruskie. M. Pretoriusz łączy legendę z obszernym opisem trybu życia, zwyczajów i wiary bałtyckich mieszkańców Małej Litwy (Prus), przedstawiając wszystko jako charakterystykę kultury pruskiej.

M. Pretoriusz szedł przełożoną już przez kronikarzy średniowiecznych drogą, gdy historie plemion, państw i miast rozpoczynały opisy działań postaci legendarnych, wierząc, że jest to część rzeczywistości. W historiografii wczesnych czasów nowożytnych wieki XVI–XVII już były czasem krzyżowania się dróg, gdy zaczęto odróżniać legendy od prawdziwych wydarzeń. M. Pretoriusz podnosi pytanie, czy opowieść o Weydywuitcie i Brutenie jest legendą, i sam odpowiada, że nie,

gdyż jest to część historii dawnych Prusów. Próbuje wtopić legendę w prawdziwą historię, powstającą na podstawie źródeł pisanych.

Było i jest wiele powodów do tego, by negatywnie oceniać rękopis M. Pretoriusza: przede wszystkim podejrzenie wzbudziła duża uwaga poświęcana kulturze dawnych Prusów, próba badania tego, co w owym czasie nie miało źródeł, jako że jeszcze nie ukształtowało się językoznawstwo porównawcze, archeologia; szczególnie dużo uwagi poświęconej przez autora kulturze Prusów, którzy w czasach historii pisanej już zostali pokonani i większość z nich stała się niższą warstwą społeczną, częściowo też negatywny pogląd autora na rolę zakonu niemieckiego w historii Prusów, szerokie wykorzystanie informacji mówionych i, co wówczas było cechą charakterystyczną, przesadne heurystyczne dążenie do tego, by możliwie najszerszej opisać całość, odwołując się do opinii najprzeróżniejszych autorów, przedstawiając je czytelnikowi jako wiedzę naukową. Podsumowując historiografię XVI–XVII w., opowiadającą legendę Weydywuita i Brutena oraz ich potomków, można twierdzić, że na etapach scharakteryzowanych przez A. Mentzela-Reutersa w „kronikach kłamstw“ zaczęła kształtować się odrębna gałąź historiografii, główną uwagę skupiająca na historii narodu pruskiego, który w owym czasie był już prawie wymarły.

Vaidevučio vardo kismas ir interpretacijos istoriniuose šaltiniuose

VILIJA GERULAITIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Legendinį Prūsijos įkūrėją ir karalių Vaidevutį vieni Prūsijos istorijos kronikininkai laiko alanu (Erasmus Stella), kiti – atvykusiu iš Skandinavijos (Simonas Grunau). Rašoma, kad prūsus jis išmokė žemdirbystės, amatų, įkūrė ir išplėtė valstybę, su broliu Pruteniu pastatė šventyklą Rikojotą ir pilių, o savo sūnams paskirstė naujosios valstybės žemes. Ši legenda lietuviams turi didelės reikšmės istoriniu, tautiniu, valstybiniu ir kitais atžvilgiais. 1582 m. Karaliaučiuje išleistoje lenkiškai rašytoje Motiejaus Strijkovskio *Kronikoje* karalius Vaidevutis vadinamas „prūsų ir lietuvių Respublikos“ kūrėju.

Pranešime apžvelgiami Vaidevučio vardo variantai ir jų kaita nuo pirmųjų išlikusių jo paminėjimų Erasmo Stellos (*Viduutus*), Simono Grunau (*Witowudus*, *Widowutus*, *Witoudo* ir kt.), Luco Davido (*Widewuto*, *Widewutto*, *Widewutte*) ir kt. autorių, rašiusių apie Prūsijos istoriją, veikaluose. Kartu keliami klausimai, kas lėmė tokią vardo įvairovę. Svarstomos kelios prielaidos: viena jų – tai galėjo būti netikslumai perrašant šaltinius; kita – siekis pateikti savą šio legendinio asmens veiklos interpretaciją. Grunau tvirtinimu, informacijos jis sėmėsis iš pirmojo Prūsijos vyskupo Kristijono kronikos (XIII a.), kurią buvus teigia ir Davidas. Vėlesni autoriai (pvz., Matas Pretorijus), nors kroniką ir pamini, teigia žinias iš jos perėmę per Grunau ir Davido veikalus.

Kitokia Prūsijos karaliaus vardo forma – su dvibalsiu *Veijdenutum* – pirmiausia aptinkama spausdintoje Alexandro Guagninio kronikoje *Europos Sarmatijos aprašymas* (1578 m.), tačiau čia randame ir formą be dvibalsio, bet pirmajame skiemenyje jau yra ne „i“, o „e“: *Vedenuto*. Strijkovskio rankraštyje *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich [...]*, datuojamame tarp 1575 ir 1578 m., ir netrukus išspausdintame jo veikale *Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi* 1582 m. šis asmenvardis taip pat su dvibalsiu „ei“: *Weideuutos*, *Weidewuto*. Kronikininkas nurodo, kad remiasi Stella bei Grunau, savo veikale pateikia ir Stellos variantą – *Widuutos*. Vargu, ar tai buvo spaustuvininkų klaida,

nes Vaidevučio vardas su dvibalsiu pirmajame skiemenyje M. Strijkovskio kronikoje pateiktas įvairiais variantais ne vieną kartą. Strijkovskio vartotą karaliaus asmenvardžio formą su dvibalsiu perėmė Albertas Vijūkas-Kojelavičius, o iš jų abiejų – Christophoras Hartknochas (variantas su balse „a“ dvibalsyje: *Waide-wutus*, *Waidewuto*) ir Matas Pretorijus, nors žinojo ir visus ankstesnius Prūsijos istorijos šaltinius. Lietuviškuose tekstuose Vaidevutį kaip Prūsijos karalių pirmasis aprašė Simonas Daukantas. Istoriko veikalo *Pasakojimas apie Wejkalus Letuwiū tautos senowie* autografe vartojamas asmenvardis *Wajdewutas*.

Dar kitaip Vaidevučio vardą užrašė ir pirmasis aiškinti Vaidevučio vardo kilmę ėmėsi Matas Pretorijus. Jo rankraščiu išlikusiame veikale *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* dominuoja forma *Weidywuitus* (esama variantų *Weydiwuitus*, *Wedydwuitus*, *Weydewuitus* ir kt.). Nors Pretorijus ir vadina Vaidevutį pirmuoju prūsų karaliumi, pateikia ir kitokį jo statusą. Išskirtinos dvi istoriko suformuluotos Vaidevučio statuso interpretacijos. Pirmoji – vadina jį vyriausiuoju teisėju. Vardą „Weidywuitis, kuris prūsų kalba reiškia teisėjas“, kildina iš dviejų žodžių: *Weidyn* („aš vaidijuosi“) ir *Wuitis* („teisėjas“). Pretorijaus teigimu, tai buvęs vyras, „kuris yra vaitas arba vadovas, kurio pareiga žiūrėti teisingumo ir spręsti ginčus, [...] vyriausiasis teisėjas“. Tad apie Prūsų valstybės įkūrėją Veidyvuitį istorikas kalba kaip apie pirmąjį veidyvuitį – vyrą, einantį veidyvuitio (vyriausiojo teisėjo) pareigas, kurios esą ir toliau išliko. Antroji – kitoje *Deliciae Prussicae* vietoje Pretorijus pateikia visiškai kitokį aiškinimą. Kronikininkas svarsto, jog žodis *Weidywuitus* tikriausiai kilęs iš prūsiško žodžio *Waidia* – „mokslas, supratimas“ arba iš *Weidiju* – „ginčijuosi, baruosi“ ir *Wuitis* – „vaitas, prefektas“. XX a. pirmosios pusės lietuvių kalbininkas Kazimieras Būga taip pat teigė, kad vardas *videvutis* yra ne tikrinis, o bendrinis, kilęs iš prūsų kalbos žodžio *videvis* – „žinąs“, bet apgailestavo, kad vėlesnių autorių jis buvo pakeistas į variantą su dvibalsiu pirmajame skiemenyje. Vytautas Mažiulis teikė vardo formą *Widewut*. Kalbininko nuomone, prūsiška vardo forma galėjo būti *Vidavutis*, vedinys iš *Vidavas* – „Vydinis – Vydo sūnus“ ir jo prasmės su „teisėju“ nesiejo, tačiau šalia pateikė prūsišką žodį *Widekausnan* – vedinį iš *vidikau-tvei* – „liudyti“.

Tad ligi šiol išlieka neaišku, kokia buvo šio legendinio, o gal ir tikrai gyvenusio asmens vardo forma ir visuomeninis statusas kronikininkų aprašomuoju Prūsijos istorijos laikotarpiu.

Originalios citatos:

1. *Weidywuitis*, der so viel in der Preußischen Sprache heißet als ein Schiedsrichter a *Weidyn*, ich zanke, und *Wuitis*, ein Richter, ein Vorsteher.

2. *Weidywuitus* kombt her etwa vom Preussischen Wort *Waidia*, Wissenschaft. Erkänntniß, oder aber von *Weidiju*, ich streite, zanke und *Wuitis*, ein Vorsteher, Praefectus.

Zmiany i interpretacje imienia Widewuta w źródłach historycznych

VILIJA GERULAITIENĖ

Instytut historii Litwy

Legendarny założyciel i król Prus Widewuto jest uważany przez niektórych kronikarzy historii Prus za alana (Erasmus Stella), przez innych za pochodzącego ze Skandynawii (Simon Grunau). Twierdzi się, że nauczył Prusów rolnictwa, rzemiosła, założył i rozbudował państwo, wraz z bratem Prutenem wznosił świątynię Rikojota i zamki, a ziemie nowego państwa rozdał synom. Legenda ta ma duże znaczenie dla Litwinów pod względem historycznym, narodowym, państwowym i in. W wydanej w 1582 r. w Królewcu po polsku Kronice Macieja Strykowskiego król Widewuto jest nazywany twórcą „Republiki Pruskiej i Litewskiej”.

Wystąpienie stanowi przegląd wariantów imienia Widewuta i ich zmian w stosunku do pierwszych zachowanych wzmianek w dziełach Erasmusa Stelli (*Viduutus*), Simona Grunau'a (*Witowudus*, *Widowutus*, *Witoudo* itp.), Lucasa Davida (*Widewuto*, *Widewutto*, *Widewutte*) i in. autorów, którzy pisali o historii Prus. Jednocześnie podnoszone jest pytanie, co spowodowało taką różnorodność form imienia. Możliwych jest kilka przesłanek: jedną z nich mogły być niedokładności w przepisywaniu źródeł; drugą – próba przedstawienia własnej interpretacji dokonanej tej legendarnej postaci. Jak twierdzi Simon Grunau, informacje zaczerpnął z kroniki pierwszego biskupa Prus, Chrystiana (XIII w.), o której istnieniu mówi też Lucas David. Późniejsi autorzy (np. Mateusz Pretoriusz), choć wspominają o kronice, twierdzą, że wiedzę z niej przejęli poprzez prace Grunau'a i Davida.

Inna forma imienia króla Prus zawiera dyftong: *Veijdenutum* – najpierw występuje w drukowanej kronice Aleksandra Gwagnina „*Kronika Sarmacyey Europeyskiej*“ (1578 r.), tu znajdujemy również formę bez dyftongu, jednak w pierwszej sylabie jest już nie „i“, a „e“: *Vedenuto*. W rękopisie Strykowskiego *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich [...]*, datowanym między 1575 i 1578 r. i wkrótce w 1582 r. wydanym jego dziele *Kronika Polska, Litewska, Żmudzka i wszystkiej Rusi*, ta nazwa osobowa również zawiera dyftong z „e“: *Weideuutos*, *Weidewuto*. Kronikarz wskazuje, że opiera się na pracach Erasmusa

Stelli i Simona Grunau'a, podaje też wariant Stelli: *Widuutos*. Wątpliwe, by był to błąd drukarzy, gdyż imię Widewuta z dyftongiem w pierwszej sylabie w kronice Macieja Strykowskiego występuje w różnych wariantach niejednokrotnie. Używane przez Strykowskiego imię króla z dyftongiem przejął Wojciech Wijuk Kojalowicz, a od nich obu – Krzysztof Hartknoch (wariant z samogłoską „a“ w dyftongu: *Waidewutus*, *Waidewuto*) i Mateusz Pretoriusz, chociaż znali wszystkie wcześniejsze źródła dotyczące historii Prus. W tekstach litewskich Widewuta jako króla Prus jako pierwszy opisał Szymon Dowkont. W autografie dzieła historyka *Pasakojimas apej Wejkalus Letuwiū tautos senowie* używana jest nazwa osobowa *Wajdewutas*.

Jeszcze inaczej imię Widewuta zapisał i jako pierwszy zajął się jego pochodzeniem Mateusz Pretoriusz. W jego zachowanym rękopiśmiennym dziele *Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* dominuje forma *Weidywuitus* (występują warianty *Weydiwuitus*, *Weydywuitus*, *Weydewuitus* i in.). Chociaż Pretoriusz nazywa Widewuta pierwszym królem pruskim, podaje też inny jego status. Należy wydzielić dwie sformułowane przez historyka interpretacje statusu Widewuta. Pierwsza – nazywa go głównym sędzią. Imię „*Weidywuitis*, które w języku pruskim oznacza „sędziego“ wywodzi z dwóch wyrazów: *Weidyn* (sprzeczam się) i *Wuitis* (sędzia). Jak twierdzi Pretoriusz, był to mężczyzna, „będący wójtem lub przywódcą, którego obowiązkiem było zapewnienie sprawiedliwości i rozwiązywanie sporów, [...] główny sędzia“ (orig. 1. *Weidywuitis*, der so viel in der Preußischen Sprache heißet als ein Schiedsrichter a *Weidyn*, ich zanke, und *Wuitis*, ein Richter, ein Vorsteher. O twórcy państwa Prus historyk mówi jako o pierwszym widewucie – mężczyźnie, pełniącym funkcje widewuta (głównego sędziego), które przetrwały też później. Druga – w innym miejscu *Deliciae Prussicae* Pretoriusz podaje całkowicie odmienną interpretację. Kronikarz zastanawia się nad tym, że wyraz *Weidywuitus* najprawdopodobniej pochodzi od pruskiego *Waidia* – „nauka, zrozumienie lub od *Weidiju* – „sprzeczam się, klócę się“ i *Wuitis* – „wójt, prefekt“ (*Weidywuitus* kombt her etwa vom Preussischen Wort *Waidia*, Wissenschaft. Erkäntniß, oder aber von *Weidiju*, ich streite, zanke und *Wuitis*, ein Vorsteher, Praefectus.). Litewski językoznawca pierwszej połowy XX w. Kazimieras Būga również twierdził że *videvutis* to nie nazwa własna, a ogólna, pochodząca od pruskiego *videvis* „wiedzący“ oraz ubolewał, że późniejsi autorzy zmienili ją na wariant z dyftongiem w pierwszej sylabie. Vytautas Mažiulis używał

formy *Widewut*. W opinii językoznawcy, pruska forma imienia mogła brzmieć *Vidavutis*, będąc pochodną od *Vidavas* „Vydinis – syn Vyda“ i nie wiązał jego znaczenia z „sędzią“, jednak obok podał pruski wyraz *Widekausnan* – pochodną od *vidikau-tvei* – „świadczyc“.

Dlatego do dziś nie jest jasne, jaka była forma imienia tej legendarnej, (a być może naprawdę żyjącej), postaci oraz jej status społeczny w opisywanym przez kronikarzy okresie w historii Prus.

Ne tik Kurozwęckis! Apie kai kurias monetų padirbinėjimo nustatymo problemas Lenkijos karalystėje XV a. pabaigoje

ZBIGNIEW BARTKOWIAK

Archeologijos muziejus Poznanėje

XV a. pabaigoje labai išaugo padirbtų monetų kiekis. Jono Albrechto laikais jų yra daug daugiau nei Kazimiero Jogailaičio laikais. Primityvūs, naudojant „naminę“ techniką ir įrankius padaryti falsifikatai yra lengvai atpažįstami. Jų trumpos bet gausios serijos sudaro įspūdį, kad į apyvertą patekdavo tik tokio tipo monetos. Tai nėra tiesa, tačiau kitokie padirbinėjimo atvejai yra nustatomi labai retai. Čia padeda monetų gamybos technologijos analizė ir epigrafinė analizė.

Piotras Kurozwęckis, Rožės herbo, Karūnos didysis išdininkas, buvo apkaltintas monetų padirbinėjimu ir už tai nubaustas turto konfiskavimu. Pats spėjo pabėgti į Vieną, kur ir mirė. Bielskis priduria, kad Kurozwęckio įpėdiniai turtą atgavo karaliaus Aleksandro Jogailaičio, Jono Albrechto įpėdinio, sprendimo dėka. Kurozwęckio falsifikatai iki šiol nebuvo žinomi. Identifikuoti trukdo labai didelės jų panašumas į originalus, lygiai taip pat labai aukšta atlikimo kokybė.

Atpažįstant eilinių klastočių tipą, būtina išmanyti apie Jono Albrechto monetas. Kadangi šis tipas priklauso negausiai suklastotų monetų grupei, atliktų geriau nei originalas. Geriau yra išpjautas monetos skritulys, vienodas tiek monetos perforacijos gyliis, lygus tiek monetos kalimo gyliis, tiek jos spaudo paviršius. Raidžių linijos yra tiesios, o lankai tolygūs (vienodi). Tuo laiku panašiai monetos kaldintos Kremnicėje, monetų kalykloje, kurioje buvo gaminamos gausios klastotės.

Nustatant eilinę klastotę padeda epigrafijos žinios. Tariamai Kazimiero Jogailaičio moneta turėjo įrašą vėlesniam laikotarpiui būdingomis raidėmis. Lenkijos Karalystėje kaldintose monetose išskiriamoji raidė atsirado tik Jono Albrechto valdymo pabaigoje. Čekijoje ją matome kai kuriuose Vladislavo Jogailaičio Prahos grašių atmainose.

Nie tylko Kurozwęcki! O niektórych problemach identyfikacji fałszerstw monet z końca XV wieku w Królestwie Polskim

ZBIGNIEW BARTKOWIAK

Muzeum Archeologiczny w Poznaniu

W końcu XV wieku ilość fałszywych monet wyraźnie wzrasta. W czasach Jana Olbrachta jest ich dużo więcej, niż w czasach Kazimierza Jagiellończyka. Bez problemów rozpoznawane są prymitywne fałszyfikaty, wykonane „domowym” sprzętem i narzędziami. Ich krótkie a liczne serie sprawiają wrażenie, że tylko tego typu emisje wprowadzano do obiegu. Nie jest to prawda, ale inne przypadki fałszerstw identyfikowane są wyjątkowo. Pomocne w tym są analiza technologii wykonania monet i analiza epigraficzna.

Piotr Kurozwęcki, h. Róża, podskarbi wielki koronny, oskarżony był o fałszowanie monety, za co został ukarany konfiskatą majątku. Sam zdążył zbiec do Wiednia, gdzie zmarł. Jak dodaje Bielski, majątek odzyskali jego spadkobiercy dzięki decyzji króla Aleksandra, następcy Jana Olbrachta. Fałszyfikaty Kurozwęckiego nie były dotąd znane. Przeszkodą w ich identyfikacji jest bardzo duże podobieństwo do oryginałów, jak również wysoka jakość wykonania.

Do rozpoznania kolejnego typu fałszerstw konieczna jest znajomość monet Jana Olbrachta. Ten typ należy bowiem do nielicznej grupy monet fałszywych wykonanych lepiej od oryginału. Lepsza jest dokładność wykonania krążka menniczego, równa głębokość puncowanych monet, jak również powierzchnia stempla monety. Linie liter są proste a łuki równe. W tym czasie podobnie wykonywano monety w Kremnicy, mennicy w której wykonywano liczne fałszyfikaty.

Do identyfikacji kolejnego fałszerstwa pomocna jest znajomość epigrafiki. Monetę rzekomo Kazimierza Jagiellończyka zaopatrzono napisem z literami charakterystycznymi dla późniejszego okresu. Wyróżniona litera na monetach bitych w Królestwie Polskim pojawiła się dopiero w końcu panowania Jana Olbrachta. W Czechach widzimy ją na niektórych odmianach groszy praskich Władysława Jagiellończyka.

Apie galimą Rusijos imperijos 5 rublių nominalo monetų padirbinėjimą Lietuvoje XIX a. viduryje¹

ANDREJUS BOIKO-GAGARINAS

Ukrainos nacionalinis istorijos muziejus

Vilniaus, kaip neįžymaus pinigų klastojimo centro, statusą apibūdino dr. Linas Kvizikevičius², archyvinuose šaltiniuose suradęs 13 monetų padirbinėjimo faktų Vilniaus gubernijoje 1848–1911 metais³. Apie monetų padirbinius pinigų apyvartoje kaimyninėje Lifliandijos gubernijoje savo užrašuose rašė Kijevo numizmatas Vasilijus Danilevičius⁴.

Rusijos imperatoriaus manifestu nuo 1839 m. birželio 1 d. popieriniai banknotai prilyginti išskirtinai sidabrinėms monetoms, auksą paliekant antraeilium monetų metalu⁵. Tuo galima paaiškinti nedidelį šiandien mums žinomą XIX a. auksinių monetų padirbinių kenkiant pinigų apyvartai kiekį. Vienas mums žinomas tokios monetos padirbinys yra saugomas Lietuvos nacionalinio muziejaus kolekcijoje⁶. Gamindami falsifikatą pinigų padirbinėtojai kaip pavyzdį naudojo 1847–1858 metų laikotarpio 5 rublių nominalo monetą⁷ (žr. pav.).

Žinias apie 5 rublių nominalo auksinių monetų padirbinių nustatymą Ukrainoje randame archyvinuose šaltiniuose. 1862 m. rugpjūčio 23 d. pusės imperialo nominalo monetų padirbinėjimu įtartas Šanse Odomičeria, Abelio sūnus, Voluinės Vladimiro miesto Voluinės gubernijoje gyventojas. Apklausoje kaltinamasis paaiškino, kad padirbtus pinigus tarp 150 rublių pusės imperialo monetomis jis gavo Minske iš žydo Pinchuso Šaco kaip užmokestį už atvežtas prekes⁸. Padirbinių realizavimas Minske ir tokio padirbinio buvimas muziejaus kolekcijoje Vilniuje nurodo galimą „šiaurinį“ falsifikatų patekimo į Voluinę kelią. Pinigų padirbinėtojai falsifikavo praktiškai visas dažniausias monetas ir kredito bilietus iš Rusijos imperijos pinigų apyvartoje buvusių mokėjimo priemonių⁹. Mūsų stebėjimų duomenimis, dažniausiais falsifikatų prototipais buvo 20 kapeikų¹⁰ ir 1 rublio¹¹ nominalo monetos, o auksinių 1830–1860 m. pavyzdžio 5 rublių nominalo monetų padirbinių Ukrainoje atrasta nedaug. Šaltinių analizė nurodo hipotetinį auksinių monetų padirbinėjimo centro buvimą XIX amžiuje Lietuvoje.

Lietuvos nacionalinis muziejus. Rusijos imperija. 1847–1858 m. pavyzdžio 5 rublių nominalo monetos padirbinys. Inv. Nr. N 20386.

- 1 Дякую шановному Гедрюсу Багдонасу за переклад тексту тез на литовську мову – Андрій Бойко-Гагарін.
- 2 Linas Kvizikevičius, Klastotų popierinių pinigų cirkuliacija XIX a. II pusėje Vilniaus gubernijoje, *Numizmatika*, 2004, Nr. 4–5, p. 125–155.
- 3 Линас Квизикявичус, Подделка билетов в Виленской губернии в 19 – втором десятилетии 20 в. Тезисы докладов. Международная нумизматическая конференция, посвященная 150-летию Национального музея Литвы, Вильнюс, 26–28 апреля 2008 г., Вильнюс, 2006, с. 235.
- 4 Ukrainos nacionalinės bibliotekos rankraščių institutas pavadintas V. Vernadskis, f. XXIX, Asmeninis Vasilijaus Efimovičiaus Danilevičiaus fondas, b. 67, l. 3.
- 5 И. И. Кауфман, Серебряный рубль в России от его возникновения до конца XIX века, Записки нумизматического отделения Императорского русского археологического общества, под ред. М. Г. Деммени, т. II, вып. I–II, Санкт-Петербург, 1910, с. 205.
- 6 Dalia Grimalauskaitė, Eduardas Remecas, *Pinigai Lietuvoje*, Vilnius, 2016, p. 306.
- 7 Lietuvos nacionalinis muziejus, Rusijos imperija. 1847–1858 m. pavyzdžio 5 rublių nominalo monetos padirbinys, inv. Nr. N 20386.

- 8 Voluinės regiono valstybinis archyvas, f. 361, Lucko apylinkės teismas, inv. Nr. 1, b. 1563, Apie baudos surinkimą iš valstiečių Nitsovsky už padirbtų pinigų platinimą, 1860 m., l. 61–61 užpakalinė pusė.
- 9 Андрей С. Бойко-Гагарин, Фальсификация монет и банкнот в Польше до 1917 года по материалам украинской газетной периодики, *Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice. Studia i Materiały*, № 1, Białystok, 2016, s. 103–109.
- 10 Andrej Bojko-Gagarin, A mould to counterfeit Russian 20-kopeka coins from 1870, *Numizmatika. Casopis Slovenskej numizmatickej spoločnosti pri SAV*, Bratislava, Nr. 28, 2019, p. 36–37; Андрей Бойко-Гагарин, Половина матрицы для подделки 20 копеек Российской империи. *Al XVIII-lea simpozion de numismatică: Programul și rezumatetele comunicărilor*, 24–25 octombrie 2019, Chișinău: Muzeul Național de Istorie a Moldovei, 2019, p. 37–39.
- 11 Андрей С. Бойко-Гагарин, Газетна періодика як джерело вивчення процесів фальшування монет та банкнот в кінці XIX – початку XX століття, Український нумизматичний щорічник, № 2, Переяслав-Хмельницький, 2018, с. 132–149.

O możliwym fałszowaniu na Litwie w połowie XIX w. monet Imperium Rosyjskiego o nominale 5 rubli¹

ANDREJ BOIKO-GAGARIN

Narodowe Muzeum Historii Ukrainy

Status Wilna, jako mało znaczącego centrum fałszowania pieniędzy, scharakteryzował dr Linas Kvizikevičius², który w źródłach historycznych odkrył 13 faktów fałszowania monet w gubernii wileńskiej w latach 1848–1911³. Numizmatyk kijowski Wasilij Danilewicz pisał w swoich notatkach o fałszywych monetach, które obiegały w sąsiedniej gubernii inflanckiej⁴.

Manifestem Cesarza Rosji z 1 czerwca 1839 r. papierowe banknoty zrównano wyłącznie ze srebrnymi monetami, złoto uznając za drugorzędny metal mone-tarny⁵. Jest to najpewniej główna przyczyna niewielkiej ilości znanych nam dziś fałszerstw złotych monet w obiegu pieniężnym w XIX w. Jedna ze znanych podróbek takiej monety znajduje się w zbiorach Litewskiego Muzeum Narodowego⁶. Fałszerze użyli monety o nominale 5 rubli, będącej w obiegu od 1847 do 1858 roku, jako wzoru służącego do produkcji fałszyfikatów⁷ (zob. rys.).

W źródłach archiwalnych możemy znaleźć informacje o wykryciu fałszywych

monet pięciorublowych na Ukrainie. 23 sierpnia 1862 r. Szanse Odomiczeria, syn Abla, mieszkaniec Włodzimierza na Wołyniu w obwodzie wołyńskim, został oskarżony o fałszowanie monet o nominale połowy imperiała (do reformy 1897 roku imperiał był równy 10-rublom). Podczas przesłuchania oskarżony wyjaśnił, że sfalszowane pieniądze o wartości 150 rubli, w monetach o nominale połowy imperiała, otrzymał w Mińsku od Żyda Pinchusa Szaca jako zapłatę za dostarczone towary⁸. Obecność fałszerstw w Mińsku i obecność takich fałszywych monet w zbiorach muzeum w Wilnie wskazują na „północny” kierunek jako źródło przedostawania się fałszyfikatów na Wołyń. Fałszerze podrabiali praktycznie wszystkie najpopularniejsze monety i bilety kredytowe, jeżeli chodzi o instrumenty płatnicze będące w obiegu w Imperium Rosyjskim⁹. Według naszych obserwacji najczęściej fałszowane były monety o nominale 20 kopiejek¹⁰ i 1 rubla¹¹, z kolei niewiele znaleziono na Ukrainie podróbek złotych monet o nominale 5 rubli z lat 1830–1860. Analiza źródeł wskazuje na hipotetyczne istnienie centrum fałszowania złotych monet w XIX w. na terenie Litwy.

Litewskie Muzeum Narodowe. Imperium Rosyjskie. Podróbka monety o nominale 5 rubli z lat 1847–1858. Nr inw. N 20386.

- 1 Dziękuję Giedriusowi Bagdonasowi za przekład tego na język litewski – Andrei Boiko-Gagarin.
- 2 Linas Kvizikevičius, Klastotų popierinių pinigų cirkuliacija XIX a. II pusėje Vilniaus gubernijoje, *Numizmatika*, 2004, Nr. 4–5, p. 125–155.
- 3 Линас Квизикявичус, Подделка билетов в Виленской губернии в 19 – втором десятилетии 20 в. Тезисы докладов. Международная нумизматическая конференция, посвященная 150-летию Национального музея Литвы, Вильнюс, 26–28 апреля 2008 г., Вильнюс, 2006, с. 235.
- 4 Instytut Rękopisów Ukrainińskiej Biblioteki Narodowej został nazwany imieniem I. Vernadskiego, z. XXIX, Zespół dokumentów osobistych Wasilija Efimowicza Danilewicza, t. 67, k. 3.
- 5 И. И. Кауфман, Серебряный рубль в России от его возникновения до конца XIX века, Записки нумизматического отделения Императорского русского археологического общества, под ред. М. Г. Деммени, т. II, вып. I–II, Санкт-Петербург, 1910, с. 205.
- 6 Dalia Grimalauskaite, Eduardas Remecas, *Pinigai Lietuvoje*, Vilnius, 2016, p. 306.
- 7 Litewskie Muzeum Narodowe, Imperium Rosyjskie. Podróbka monety o nominale 5 rubli z l. 1847–1858, nr inw. N 20386.

- 8 Wołyńskie Archiwum Państwowe, z. 361, Sąd w Łucku, nr inw. 1, b. 1563, O karaniu chłopca Nitsovsky'ego za rozpowszechnianie sfalszowanych pieniędzy/ Apie baudos surinkimą iš valstiečių Nitsovsky už padirbtų pinigų platinimą, 1860 r., k. 61–61 odwrót.
- 9 Андрей С. Бойко-Гагарин, Фальсификация монет и банкнот в Польше до 1917 года по материалам украинской газетной периодики, *Forum Numizmatyczne, Pieniądz i Mennice. Studia i Materiały*, Nr 1, Białystok, 2016, s. 103–109.
- 10 Andrej Bojko-Gagarin, A mould to counterfeit Russian 20-kopeka coins from 1870, *Numizmatika. Casopis Slovenskej numizmatickej spoločnosti pri SAV*, Bratislava, Nr. 28, 2019, p. 36–37; Андрей Бойко-Гагарин, Половина матрицы для подделки 20 копеек Российской империи. *Al XVIII-lea simpozion de numismatică: Programul și rezumatetele comunicărilor*, 24–25 octombrie 2019, Chișinău: Muzeul Național de Istorie a Moldovei, 2019, p. 37–39.
- 11 Андрей С. Бойко-Гагарин, Газетна періодика як джерело вивчення процесів фальшування монет та банкнот в кінці XIX – початку XX століття, Український нумизматичний щорічник, № 2, Переяслав-Хмельницький, 2018, с. 132–149.

***Risale-i-Tatar-i-Lech* – šaltinis, sukompromituotas dėl naujųjų amžių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės totorių istorijos turėtos įtakos**

ALIONA A (ЛЮБАЯ АЛЁНА АЛЯКСАНДРАЎНА)

Respublikinio aukštosios mokyklos instituto
Baltarusijos istorijos ir kultūros paveldo skyrius

Aptariamas šaltinis yra pirmasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės totorių bendruomenės ir jų visuomeninio statuso, pagal savą žiūros tašką aprašymas. Tekstas yra panašus į nežinomo totoriaus, vykusio 1559 m. į Chadžą, parengtą pasakojimą apie savo bendruomenę Osmanų Imperijos sultonui (tai neatrodo kaip visiškai neįtikimas faktas). Šis literatūros žanras yra vadinamas „Sefāret-name“.

Tačiau jo pasirodymo ir išleidimo, falsifikatų šimtmečiu vadinto XIX amžiaus viduryje, istorija labai panaši puikių ano meto padirbinių istoriją. Mus pasiekė tik žurnale *Teka Wilenska* atspausdinta šio šaltinio versija ir orientalistu prof. Antonijaus Muchlinskio vertimas į lenkų kalbą. Pasak profesoriaus, rankraštį jis pirko Stambulo turguje ir jį paskelbus jau niekam nepavyko jo aptikti. Tai žinoma daro neįmanoma šio šaltinio išorės kritinę analizę. Pati informacija taip pat kelia daug abejonių, kaip antai milžiniškas XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje gyvenusių totorių skaičius, teisinė totorių lygybė ir kt. Kas ir kodėl suklastojo šio šaltinio turinį – anoniminis naujųjų amžių autorius ar XIX a. nuotykių ieškotojas?

***Risale-i-Tatar-i-Lech*: skompromitowane źródło pod naciskiem nowożytniej historii Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego**

ALIONA LIUBAJA (ЛЮБАЯ АЛЁНА АЛЯКСАНДРАЎНА)

Instytut Republikański Szkoły Wyższej

Omawiane źródło jest pierwszym opisaniem wspólnoty Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego i ich stanowiska społecznego według ich własnego punktu widzenia. Tekst wygląda jako opowiadanie na ten temat, wygłoszony przed sultaniem Imperium Osmanskiego przez anonimnego tatarzyna, który wyprawił się w Hadż w 1559 roku (co nie wygląda zupełnie niewiarogodnym factem). Taki gatunek literatury otrzymał nazwę „name”.

Jednak historia jego pojawienia i druku w połowie XIX w. znanego jako wiek falsifikatów bardzo podobna na historię znakomitych podróbek tego czasu. Do nas doszła tylko drukowana wersja tego źródła z czasopiśma „Teka Wilenska” i przetłumaczenie na język polski, zrobione przez profesora oryentalistę Antonia Muchlinskiego. Według niego, on kupił rękopis na rynku w Stambule i po publikacji już nikt nie zdążył jego odszukać. Co oczywiście uniemożliwie aktualną zewnętrzną krytykę tego źródła. Sama informacja też budzi wiele wątpliwości: ogromna liczba ludności Tatarskiej, zamieszkującej w XVI wieku na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego, prawna równość Tatarów, etc. Kto i dlaczego sfalszował treść tego źródła: anonimowy nowożytny autor czy awanturysta z XIX wieku?

Valdančiųjų šlovinimas įamžinant jų palaidojimo vietas pagal Piastų nekropolių pavyzdį – tradicijos paisymas ar klastotė?

WOJCIECH MAJDURY

Lenkijos mokslų akademijos Slavistikos institutas

Piastų dinastija, kuri į istorinę areną įžengė apie X a. vidurį su pirmojo istorinio Lenkijos valdovo Mieško I (*Mieszko I*) asmeniu ir iš jos išnyko mirus Legnicos ir Bžego kunigaikščiui Jurgiui Vilhelmui (*Jerzy Wilhelm*) 1675 m., priklausė ilgiausiai valdžiusioms Europos dinastijoms. Nepaisant intensyviai, ypač po Antrojo pasaulinio karo, istorikų, meno istorikų, kalbininkų, archeologų, o pastaraisiais metais – ir genetikos srities specialistų vykdomų tarpdisciplininių tyrimų, taip kaip anksčiau nepavyko vienareikšmiškai nustatyti, ar gausiuose sakraliniuose objektuose esančios vietos, visuotinai laikomos daugiau nei trijų šimtų šios dinastijos vyriškųjų atstovų palaidojimo vietomis, yra faktinės jų amžino poilsio vietos. Taigi, remiantis keturiais pasirinktais skirtingų šios dinastijos šakų nekropoliais, verta apsvarstyti jų sukūrimą lėmusias priežastis.

Pirmoji, seniausia ir geriausiai žinoma tradicija yra susijusi su lenkiškose žemėse pirmąją Poznanės katedra. Ketinu trumpai aptarti tradiciją bei tyrimų, susijusių su spėjamais pirmųjų Piastų dinastijos valdovų palaidojimais minėtoje katedroje būklę, ypač tuos šaltinius ir tradiciją, kurie susiję su pirmųjų valdovų – Mieško I bei Boleslovo Narsiojo palaidojimais, kartu su jo tariamų palaikų perkėlimu.

Toliau pateikiami trys neišaiškinti variantai, susiję karaliaus Boleslovo Drąsiojo palaidojimo vieta. Pirmasis susijęs su vadinamąja Osiackos legenda, antrasis – su norbertinų vienuolynu Viltene netoli Insbruko, trečiasis – su 1961 m. atradimu Tyneco benediktinų bažnyčioje vykdant archeologinius tyrimus. Taip pat aptariamos šių variantų atsiradimo priežastys.

Vėliau aptarsiu per pastaruosius šimtą metų po Lenkijos nepriklausomybės atgavimo 1918 m. dėl politinių tikslų kilusį susidomėjimą Piastų tradicija. Pristatysiu mažai žinomas 1934 m. valstybinės valdžios institucijų iniciatyva vykdytas Piastų nekropolių paieškas senosios dominikonų bažnyčios Cešyne ribose, siekiant pabrėžti Lenkijos valstybės teises į buvusios Cešyno kunigaikštystės teritorijas tuo metu su Čekoslovakija vykusio ginčo dėl šių teritorijų kontekste.

Pereinant prie dabartinių laikų, priminsiu apie paskutinio Opolės kunigaikščio Jano Gerojo, mirusio 1532 m., tariamų palaikų atliekant 1985 m. Opolės katedroje remonto darbus atradimą ir 1999 m. iškilmingą palaikų paguldymą į sarkofagą esantį vienoje iš katedros koplyčių aplinkybes. Šis palaidojimas įamžino Silezijos Opolės regiono gyventojų pastangas sukurti vaivadiją su sostine Opolėje ir kartu tapo visus Opolės regiono gyventojus vienijančiu simboliu, atskleidžiančiu jų stiprų prisirišimą prie „mažosios tėvynės“, nepaisant politinių pažiūrų ar tautybės.

Apibendrinant reikėtų pabrėžti, kad, nepaisant amžių bėgyje besikeičiančių sąlygų, kažkada valdžiusių valdovų iš Piastų dinastijos aukštinimas (šlovinimas), rodant tikrąsias ar kuriant tariamas jų palaidojimo vietas, tarnauja įgyvendinant tam laikui aktualius ir kartu su juo kintančius, tiksliai apibrėžtus politinius, ekonominčius ar visuomeninius tikslus.

Gloryfikacja panujących poprzez upamiętnianie miejsc ich pochówków na przykładzie nekropolii piastowskich – wyraz tradycji czy fałszerstwo?

WOJCIECH MĄDRY

Instytut Sławistyki PAN

Dynastia piastowska, która wstąpiła na arenę dziejów około poł. X w. z osobą pierwszego historycznego władcy Polski Mieszka I i zesła z niej wraz ze śmiercią księcia legnicko-Brzeskiego Jerzego Wilhelma w 1675 r. należała do najdłużej panujących dynastii europejskich. Pomimo intensywnie prowadzonych zwłaszcza od czasu II wojny światowej interdyscyplinarnych badań zarówno przez historyków, historyków sztuki, językoznawców, archeologów a w ostatnich latach także przez specjalistów z dziedziny genetyki, nadal nie udało się jednoznacznie ustalić, czy znajdujące się w licznych obiektach sakralnych miejsca, przyjmowane powszechnie za miejsca pochówku ponad trzystu jej męskich przedstawicieli, są faktycznymi miejscami ich wiecznego spoczynku. Warto zatem zastanowić się na podstawie czterech wybranych nekropolii pochodzących od różnych gałęzi tej dynastii, jakie przyczyny zadecydowały o ich powstaniu.

Pierwszą, najstarszą i najbardziej znaną jest tradycja związana z pierwszą na ziemiach polskich poznańską katedrą. Zamierzam pokrótce omówić tradycję oraz stan badań związanych z domniemanymi pochówkami w niej pierwszych władców piastowskich ze szczególnym uwzględnieniem źródeł i tradycji związanej z pochówkami pierwszych władców Mieszka I i Bolesława Chrobrego, wraz z translacją jego domniemanych szczątków.

W dalszej kolejności przedstawię nierozstrzygnięte trzy warianty związane z miejscem pochowania króla Bolesława Śmiałego. Pierwszy związany z tzw. legendą osiacką, drugi z klasztorem premonstratensów w Wilten pod Innsbrikiem, trzeci z odkryciem dokonanym w czasie prac wykopaliskowych w kościele benedykty-nów w Tyńcu w 1961w r. Przedstawię też przyczyny powstania każdego z tych wariantów.

Następnie omówię zainteresowanie tradycją piastowską dla celów politycznych na przestrzeni ostatnich stu lat po odzyskaniu przez Polskę niepodległości

w 1918 r. Przedstawię mało znane poszukiwania nekropolii piastowskiej w Cieszynie prowadzone z inicjatywy władz państwowych w 1934 r. w obrębie dawnego kościoła dominikańskiego w Cieszynie w celu podkreślenia praw państwa polskiego do terenów dawnego Księstwa Cieszyńskiego w kontekście trwającego wówczas sporu o te tereny z ówczesną Czechosłowacją. Przechodząc do czasów współczesnych wspomnę o okolicznościach odnalezienia w 1985 r. podczas prac remontowych w katedrze opolskiej domniemanych szczątków ostatniego księcia opolskiego Jana Dobrego, zmarłego w 1532 r. i uroczystego złożenia ich w 1999 r. do sarkofagu znajdującego się w jednej z kaplic. Pochówek ten upamiętnił starania mieszkańców Opolszczyzny o utworzenie województwa ze stolicą w Opolu a zarazem się symbolem jednoczącym wszystkich mieszkańców Opolszczyzny w poczuciu silnego przywiązania ich do „małej ojczyzny” bez względu na poglądy polityczne czy narodowość.

W konkluzji podkreślę, że pomimo zmieniających się na przestrzeni wieków uwarunkowań, gloryfikacja panujących niegdyś władców dynastii piastowskiej poprzez eksponowanie prawdziwych bądź tworzenie domniemanych miejsc ich pochówków, służy realizacji ściśle określonych celów politycznych, ekonomicznych czy społecznych aktualnych dla danego czasu i zmieniających się wraz z nim.

Aleksejus Sapunovas ir XIV a. Algirdo vaizdinys: nuo radinio interpretacijos iki nacionalinio naratyvo

ANDREJ LIUBYJ (ЛЮБЫ АНДРЭЙ УЛАДЗІМІРАВІЧ)

Baltarusijos valstybinio universiteto Istorijos fakulteto
Baltarusijos senovės ir viduramžių istorijos katedra

2000-aisiais metais Baltarusijoje akivaizdžiai pasikeitė nacionalinis istorinis naratyvas. Jo formavimesi matyti XIX a. istoriografijos įtaka ir to laiko istoriografijoje pateikta istorijos interpretacija. Kito ir požiūris į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybingumą ir jos valdovų asmenybes. Vytauto centrizmas ir Jogailaičių epocha buvo pakeisti sukuriant Algirdo „tobulą vaizdinį“. Nacionaliniame naratyve atsiranda siužetas apie vizualų Algirdo atvaizdą, kurį XIX a. pabaigoje rado Vitebsko istorikas Aleksejus Sapunovas. Originalas ne išliko, bet jo aprašymas pateiktas keliuose tiek paties A. Sapunovo, tiek XX a. meno istorikų ir istoriografų darbuose. Pranešime norima išnagrinėti materialaus objekto interpretavimo pokyčius. Specialiojoje literatūroje yra išskirta keletas jo kaitos etapų. Iš pradžių šventojo ikona tapatinta vien su kunigaikščio Algirdo, kaip potencialaus meno globėjo, asmeniu. XX a. pirmosios pusės meno istorijoje atsiranda idėja apie kunigaikščio portretą. Sovietiniame Baltarusijos naratyve, lygiai monarchinis, kaip ir tiek bažnytinis diskursas nebuvo uždrausti. Pagaliau, Baltarusijos viduramžių istorijos atminties vietų kūrimas reikalavo ieškoti vizualių šaltinių apie Algirdą (kunigaikščio paminklas Vitebske). Galop svarbiausia informacija „apie Algirdo portretą“ ir A. Sapunovo autoritetas 2000-ųjų metų pirmajame dešimtmetyje leido intensyviai naudoti atvaizdą edukacinėje literatūroje. Tad kuriame etape A. Sapunovo „radinys“ virto portretu ir ar yra konkretus Algirdo portreto idėjos „autorius“?

Aleksiej Sapunow i portret Olgierda XIV w.: od interpretacji znaleziska do narracji narodowej

ANDREI LIUBY (ЛЮБЫ АНДРЭЙ УЛАДЗІМІРАВІЧ)

Białoruski Uniwersytet Państwowy

W 2000-ch latach narodowa narracja historyczna Białorusi została znacznie zmieniona. W jej kształtowaniu obserwuje się wpływ historiografii XIX wieku i jej interpretacje historii średniowiecza. Rewiduje się stosunek i do państwowości Wielkiego Księstwa Litewskiego, i osobowości jego monarchów. Witoldo-centryzm i epoka Jagiellonów zostają zastąpione przez stworzenie „idealnego obrazu” Olgierda. W narracji narodowej pojawia się fabuła wizualnego obrazu Olgierda, znalezionego przez witebskiego historyka Aleksieja Sapunowa pod koniec XIX wieku. Oryginał nie zachował się, ale jego opis znajduje się w kilku pracach zarówno samego Sapunowa, jak i historyków sztuki i historiografów XX wieku. Chcielibyśmy prześledzić zmianę w interpretacji przedmiotu materialnego. W literaturze specjalnej jest kilka etapów jego przemian. Początkowo ikona świętego utożsamiane są jedynie z osobą księcia Olgierda jako potencjalnego mecenasa sztuki. W historii sztuki pierwszej połowy XX wieku. pojawia się idea o portretu księcia. W białoruskiej narracji sowieckiej, zarówno dyskurs monarchiczny, jak i kościelny były nieodebrane. Wreszcie stworzenie miejsc pamięci o średniowiecznej historii Białorusi wymagało poszukiwania wizualnych źródeł o Olgierdzie (pomnik księcia w Witebsku). Wreszcie dominujące informacje „o portrecie Algierda” wraz z autorytetem Sapunowa pozwalają na aktywne wykorzystanie wizerunku w literaturze edukacyjnej w latach 2000-ch. Na jakim etapie „znalezisko” Sapunowa zamieniło się w portret i czy istnieje konkretny „autor” idei portretu Algierda?

Konferencijos organizacinis komitetas /
Komitet organizacyjny konferencji:

Dr. Rūta Čapaitė, Lietuvos istorijos institutas / Instytut Historii Litwy

Dr hab. Jacek Soszyński, prof. PAN, Instytut Historii Nauki im.

L. i A. Birkenmajerów PAN / Lenkijos mokslų akademijos L. ir A. Birkenmajerių
mokslo istorijos institutas

Dr. Gītana Zujienė, Lietuvos istorijos institutas / Instytut Historii Litwy

Vilija Gerulaitienė, Lietuvos istorijos institutas / Instytut Historii Litwy

Renginio metu privaloma dėvėti nosį ir burną dengiančias apsaugos priemones

Uczestników konferencji obowiązuje noszenie środków ochronnych
zakrywających nos i usta.